

Mozaikok Online

*A Nagy Gyula Területi Múzeum tudományos, muzeológiai
és kulturális online folyóirata*

2021/1. szám

Mozaikok Online

A Nagy Gyula Területi Múzeum tudományos, muzeológiai és kulturális online folyóirata

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

Online ISSN szám: **ISSN 2786-3603**

mozaik.ngytm.hu

Mozaikok Online

A Nagy Gyula Területi Múzeum tudományos, muzeológiai, és kulturális online folyóirata

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

Online ISSN szám: ISSN 2786-3603

mozaik.ngytm.hu

Felelős kiadó

A Nagy Gyula Területi Múzeum igazgatója

Szerkesztette

Hergott Kristóf–Józó Tamásné

Borítóterv

Hergott Kristóf

A tanulmányokat lektorálta

Dr. Pintér-Nagy Katalin, Dr. habil. Liptovszkyné Wolf Mária

Szerkesztőség

Nagy Gyula Területi Múzeum

5900, Orosháza, Dózsa György utca 5.

E-mail cím: oroshazimuzeum@gmail.com

Telefonszám: +36 68 412 853

Kiadja

Nagy Gyula Területi Múzeum (Orosháza, Dózsa György utca 5.)

Tartalom

Tanulmányok

- BENCSIK BENCE: Középkori gyertyatartók a Nagy Gyula Területi Múzeumban* 1
HERGOTT KRISTÓF: Késő avar leletek Mezőhegyes határából 41

Katalógus

- HERGOTT-RÁCZ RITA: Langobard kori S-fibula Nagyszénás határából* 62

Bencsik Bence*

Középkori gyertyatartók a Nagy Gyula Területi Múzeumban

Bevezetés¹

Dolgozatom témája az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeumban található középkori gyertyatartók ismertetése, leírása, és más középkori gyertyatartókkal való összevetése, összefüggéseik keresése. Ez a szám szerint 13 gyertyatartó nagyrészt 2015-öt követően a múzeummal együttműködő fémkeresős szakemberek segítségével került a múzeum régészeti gyűjteményébe.

A gyertyatartó, ahogy az a nevében is szerepel, a gyertya stabil megtartására volt használatos. Magának a gyertyának a feladata a világítás, azonban a keresztény egyház a kezdetektől fogva használja szakrális és szimbolikus módon is. Ezért a bronzból készült gyertyatartók elsősorban egyházi használatban, később a társadalmi ranglétra magasabb fokán élők között terjedtek el, míg a falusi környezetben leginkább kerámiából készített mécseseket használtak. A tárgytypus előfordulása és értelmezése miatt elkerülhetetlen, hogy a középkori lakáskultúráról is írjak, és röviden bemutassam azt is. Ezáltal több értelmet nyer ezeknek a különleges fémtárgyaknak a felhasználási módja és ideje is. A dolgozatban a királyi és nemesi lakáskultúrát foglalom össze, ahol a később tárgyalt gyertyatartók is előfordulhattak, azonban ehhez még beszélni kell a középkorban előforduló világítás más módszereiről, eszközeiről is. A cserépmécsesen, lámpáson és fáklyán kívül a gyertyakoppantók szerepéről is érdemes megemlékezni. Dolgozatomban kiemelt szerepet kap a középkori csillár bemutatása, habár ennek a tárgytypusnak nem teljesen ugyanaz a világítástechnikai szerepe, mint a gyertyatartóknak, viszont, mint ahogy azt Gere László is leírta: „a középkorban legtöbbször azonos gyertyafoglalattal és cseppfogótányérral szerelték fel a csillárokat és az asztali gyertyatartókat.”² Az emberalakos gyertyatartók a hazai irodalomban arányaiban elég jól feldolgozott lelettypus, ezt azért tartottam fontosnak kiemelni, mert az orosházi leletanyagban is található olyan lelet, amely ehhez a csoporthoz kapcsolható.

* Régészhallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészet MA. E-mail: bencsikbnce@gmail.com

¹ Köszönetet szeretnék mondani témavezető tanáromnak dr. habil. Liptovszkyné Wolf Máriának a dolgozat lektorálásáért, a Nagy Gyula Területi Múzeum munkatársainak szívélyes vendéglátásukért és segítségükért, különösképpen Hergott Kristófnak, aki a tárgyak felkeresése mellett a különös helyzetre való tekintettel két gyertyatartót (2016/32. és 2020/2.35.) rajzolt és fényképezett le helyettem, illetve a dolgozathoz tartozó térképek elkészítéséért is köszönetet mondok. Bíró Gyöngyvérnek is szeretném megköszönni a segítségét és az általa készített három gyertyatartó (2017/10; 2017/207; 2019/2.) fényképét, rajzát. Továbbá köszönöm a fémkeresősöknek, névlegesen: Bene Andrásnak, Benkő Józsefnek, Kerekes Györgynek, Kvak Róbertnek, Tóth Gábornak, Zsikai Péternek és Zsikai Péterné Náfrádi Krisztinának, hogy felkutatták a dolgozatom témáját szolgáló tárgyakat.

² GERE 2003, 59.

Középkori lakáskultúra

Mielőtt a gyertyatartók szerepéről írhatnék, fontosnak tartom ismertetni a magyarországi és külföldi királyi-, illetve főúri lakást, lakáskultúrát. A lakás fogalma a Magyar nyelv értelmező szótára szerint: „egy személy vagy család otthonául használt, alkalmas egy vagy több (egymással összefüggő) szobából s rendszerint mellékhelyiségekből álló lakóhely” vagy „az a hely, ahol valaki hosszabb időre megszáll, vagy ahol valaki hosszabb-rövidebb ideig és szükségéből lakik.”³

A magyar lakáskultúra kutatás legfőbb alakjai: Radvánszky Béla, aki a 19. század végén adta ki háromkötetes művét,⁴ Voit Pál 1943-ban,⁵ 1982-ben K. Csilléry Klára,⁶ Vadászi Erzsébet 1987-ben,⁷ Kovalovszki Júlia 1980-ban foglalkoztak a témával.⁸ Ezt követően 2010-ben Orosz Krisztina foglalta össze a magyar lakáskultúrát a visegrádi palota enteriőrjéhez kapcsolódóan. Tanulmányát nem csak a magyarországi és királyi udvari, hanem a külföldi, nemesi, egyházi, polgári és paraszti képi és tárgyi anyag alapján készítette.⁹

A kora középkori királyi lakosztályok helyiségei kevés bútort tartalmazhattak, hiszen a középkorban az uralkodó és udvara saját és alattvalói birtokai között utazott. Az utazások alkalmával berendezési- és használati tárgyaik egy részét is magukkal kellett vinniük. A késő középkorban valószínűleg kevesebb ilyen tárgyat hordtak magukkal, mivel egy-egy rezidenciájukon több időt töltöttek.¹⁰

Általánosan elmondható, hogy a konyha és a gardrób kivételével a helyiségek nem voltak túlzsúfolva, illetve, hogy a hálószoba képezte a lakosztályok legbensőbb részét.¹¹ A szobák berendezésére nagyon sokféle megoldást találtak. Először is a szobák mennyezete síkmennyezet vagy boltozott volt, a falakon falfestmények vagy falikárpitok helyezkedhettek el, a padlót többféleképpen burkolhatták, a legelterjedtebbek a terrazó- és a fapadló voltak. A szobák további szépítésére szőnyeget is használtak. Az ajtókat deszkákból készítették, az ablakok üvegezése a 15–16. században még nem volt általános, más megoldások is voltak, bevonhatták az ablakot hártával, papirossal vagy vászonnal is.¹² A fűtést többféle módon is megoldhatták, *hypocaustum*-fűtéssel,¹³ szemesvagy csempés kályhával, illetve kandallóval, azonban az utóbbi nem fűtötte fel a szobát, csak a közvetlen közelében volt meleg. A kandallóhoz tartoztak a tűzikutyák és tűzfogók is.¹⁴

³ ÉRTSZ.

⁴ RADVÁNSZKY 1986.

⁵ VOIT 1993.

⁶ K. CSILLÉRY 1982.

⁷ VADÁSZI 1987.

⁸ KOVALOVSZKI 1980.

⁹ OROSZ 2010, 227–228.

¹⁰ OROSZ 2010, 232–233.

¹¹ OROSZ 2010, 233.

¹² OROSZ 2010, 235–250.

¹³ FEUERNÉ TÓTH 1963, 432–433.

¹⁴ OROSZ 2010, 250–252.

A szobák legfontosabb berendezési tárgyai a bútorok (1 tábla, 1. kép). A középkori háztartásban a fából készült tárgyak végig fontos szerepet töltek be, hiszen a faanyag olcsón beszerezhető volt.¹⁵ A gótikus bútorművességet illetően két kultúrkörrel lehet beszélni, az észak-európai és dél-európai.¹⁶ A két terület közti különbség az anyaghasználatban és a díszítőmotívumokban van.¹⁷ Az ágyakat a késő középkorban a szoba sarkába vagy az egyik fal mellé, középre helyezték el; az ágyhoz tartozott a matrac, derékalj, lepedő, takaró, fejalj és a kispárna, továbbá gyakori tartozéka volt a textilből készült baldachin, ami felfogta a hideget és intimitást adott.¹⁸ Az asztaloknak is több funkciójuk volt: étkezőasztal és dolgozóasztal. Az asztal legfontosabb tartozéka az ülőbútor, ami lehetett szék vagy pad is, amelyet legfőképpen az étkezőasztal mellett helyeztek el. Azonban a pad az ágy mellett is megtalálható volt, az arra való fellépést segítette. A tárolóbútoroknak is több fajtája ismert. A leggyakoribb ilyen típusú bútor a láda volt, amely rendkívül sokoldalú, nem csak tárgyak tárolására, hanem ülésként, ágyfellépőként, asztalként és még alvásra is használták, valamint utazásnál is ebben szállították.¹⁹ A szekrény eleinte nem a ruha tárolására szolgált, inkább könyveket, relikviákat, egyházi felszereléseket és élelmiszereket tettek bele.²⁰ Továbbá voltak még edénytároló szekrények, polcok, falifülkék és rudak. A polcok egy deszkából és az alátámasztó konzolokból álltak, a rudak pedig a mennyezetről lógtak le, amire ruhát²¹, függönyt vagy falikárpitot függesztettek fel.²²

A középkorban a konyha füstös és zsúfolt volt, ezért ez a helyiség általában az épületek földszintjén vagy egy külön épületszárnyban helyezkedett el. Állandó berendezése volt, amelynek része volt a tűzhely, a kemence és a kifolyós kőmedence, világítását mesterségesen oldották meg gyertyákkal és fáklyákkal. A konyhákban természetesen a főzéshez használt eszközök is voltak.²³

A késő középkorban az otthoni tisztálkodásnak több formája is volt, a fürdéshez kádat használtak, ezek készülhettek fából, kőből és fémből is. Az étkező helyiségekben rézből, ezüstből vagy aranyozott ezüstből készült kézmosótálak voltak, amelyeket étkezés előtt és után is használtak. Az árnyékszéknek is két fajtáját lehet elkülöníteni: az általában a lakóhelyiséghez csatlakozó állandót és a hordozható latrinát.²⁴

¹⁵ HOLL 1992, 61.

¹⁶ VADÁSZI 1987, 10.

¹⁷ OROSZ 2010, 252.

¹⁸ OROSZ 2010, 254–259.

¹⁹ OROSZ 2010, 259–268.

²⁰ APPUHN–WITTSTOCK 1982, 48; WINDISCH-GRAETZ 1982, 53.

²¹ K. CSILLÉRY 1982, 259.

²² OROSZ 2010, 269–273.

²³ OROSZ 2010, 273–278.

²⁴ OROSZ 2010, 278–281.

A középkori világítás eszközei

Az enteriőrök megvilágítását különböző világító eszközök adták, amelyeknek a középkori forrásokban több megnevezésük is volt: „*candela*”, „*candelabrum*”, „*lampada*”, „*lanterna*”, „*lucerna*”.²⁵ Az épületek világítását általában az egyszerű cserépmécsesek adták,²⁶ amelyeket olajjal, zsiradékkal töltöttek meg, peremükön egy vagy három mélyedést alakítottak ki, ahová a kanócot tették.²⁷ A 13–14. században a városi lakóházakban és a feudális várakban is általánosak voltak, használatuk a gyertya általános elterjedésével sem szűnt meg. Gyakran cserépmécsessel egybeépített gyertyatartót használtak.²⁸ A régészeti leletek alapján a 16–17. századi várakban gyakran cserépmécseszt használtak a világításra.²⁹

A gyertya drága volt, a városokban és a kolostorokban csak lassan, a 15. századtól honosodott meg.³⁰ A gyertyát az *apoptékákban* lehetett megvásárolni,³¹ ahol más higiéniai szereket, cukorkát és gyógyszereket is árultak.³² A számadásokban gyakran megnevezik, hogy milyen célból és melyik helyiségbe vették a gyertyákat. Vehették a konyhába, hogy a gyertya fénye mellett tudjanak az esti vacsora után elmosogatni vagy asztalra, oltárra vásárolták, esetleg a fejedelmek, fejedelemasszonyok hálószobájába. A gyertyákat agyag vagy fém gyertyatartókba, csillárokba tették.³³

A hengeres kerámia gyertyatartókat talpkiképzésük alapján két csoportba lehet sorolni: az egyiknek a gyertyatartó szára egy tányér alakú talpból emelkedik ki, a másikonál a talp a szárban folytatódik. A kerámia gyertyatartókat falvakból, kolostorokból és városi leletanyagból ismerjük.³⁴

Az egyszerűbb, olcsóbb gyertyatartók csoportját, a kerámia gyertyatartók mellett a vas gyertyatartók képviselik. Patrik Ottaway és Nicola Rogers három típusról tesz említést a középkori York leletanyagáról szóló tanulmányukban, ezek a gyertyatartók fa alapra voltak rögzítve.³⁵ Bajcsán is kerültek elő olyan vaslemezből kivágott és hajlított gyertyatartók töredékei, amelyek kétágúak és négy lábúak, szorítókarokkal, cseppfogóval, és függesztőkampóval rendelkeztek. Vándor László szerint ez a típus gyakori lehetett, hiszen Bajcsa-Vár térségében, falukutatásból is ismert.³⁶

²⁵ OROSZ 2010, 281.

²⁶ HOLL 1992, 61.

²⁷ OROSZ 2010, 281–282.

²⁸ HOLL 1992, 170; 1. kép.

²⁹ VÁNDOR 2002, 74.

³⁰ HOLL 1992, 61.

³¹ DIVÉKY 1914, 153.

³² OROSZ 2010, 282.

³³ OROSZ 2010, 282.

³⁴ OROSZ 2010, 282.

³⁵ OTTAWAY–ROGERS 2002, 2855–2856.

³⁶ KOVÁCS 2002, 235–236; 253; 355. tárgyak; VÁNDOR 2002, 74.

A latinul „*lampada*”-ként ismert lámpások üvegből vagy fémből, esetleg papírból készültek, ezeket függőlámpaként vagy akár kézben hordva is használhatták. Az üveglámpásokat leginkább templomokban és kápolnáknakban használták. A fémből készült lámpásoknak általában hengeres testük volt, amin egy ajtó helyezkedett el, ezeket használták, ha sötétben kellett valahová menni.³⁷

Többféle típusa van a fáklyáknak is, lehetett faágakból kötött gyantával vagy szurokkal bekent, és lehetett farúdra helyezett gyertya is, de olyan is előfordult, hogy a farúd végére fémserpentyőt helyeztek, amibe szurok kockát tettek. A fáklyatartó igen egyszerűnek mondható, a falra egy vaskarikát helyeztek és abba illesztették a fáklyát, ennek egy változata, amikor a vaskarikát falra tették és azzal együtt helyezték fel, de a falra akasztott kerámiaedény is előfordult.³⁸

Habár a gyertyakoppantók nem a világításban játszottak szerepet, hanem annak a megszüntetésében, eloltásában, mégis fontosnak tartom, hogy említést tegyek erről a hazai ásatási leletanyagban ritkának mondható tárgyípusról is.³⁹ A koppantót, másnéven koppantóollót az étkezések vagy az istentisztelet után használták. Minden bizonnyal az előkelőbb háztartások tartozékai voltak, hiszen gyakran külön szolgálata volt a láng eloltása.⁴⁰ Többek között Bajcsa-Várból is ismerünk gyertyakoppantó ollót.⁴¹

Csillárok

A gyertyatartónak és a csillárnak világítástechnikai szempontból nem ugyanaz a szerepük, viszont a középkorban ennek a két lelettípusnak több megegyező része is volt: cseppfogótányér és gyertyafoglalat.⁴² Gere László leírása alapján a csillár főbb részei a következők: „*A mennyezethez való rögzítésre szolgáló lánc vagy merev tengely. Ez tartja a csillárdobot vagy gömböt. A csillárdobból ágaznak ki a csillárkarok. A csillárkarok tartják a cseppfogótányért a gyertyafoglalattal együtt.*”⁴³

Magyarországon több helyről került elő csillárhoz köthető lelet, azonban a legfontosabbnak az ozorai várból ismert leletek tekinthetőek. Az egykori csillár-ábrázolásokon is megjelenik, többek között Jan van Eyck: *Az Arnolfini házaspár* (1434) című festményén látható⁴⁴ (1 tábla, 2. kép). A festmény és Myskovszky Viktor rajza alapján, mely a bártfai Szent Egyed-templom csillárjáról készült⁴⁵ Gere László egy rekonstrukciós rajzot készített (1 tábla, 3. kép).⁴⁶

³⁷ OROSZ 2010, 285–286.

³⁸ OROSZ 2010, 287.

³⁹ HORVÁTH 2016a, 75.

⁴⁰ ZOLNAY 1975, 110.

⁴¹ KOVÁCS 2002, 235; 354. tárgy.

⁴² GERE 2003, 59.

⁴³ GERE 2003, 62.

⁴⁴ VÉGH–FAGGIN 1993, XLI tábla, .

⁴⁵ MYSKOVSKY 1879, IV. kötet I. rész 138.

⁴⁶ GERE 2003, 91 tábla, , 7.

A bártfai csillárt Myskovszky Viktor a 15. század végére keltezte,⁴⁷ Gere László az ozorai csilláralkatrészeket a gyertyafoglalat alapján szintén a 15. század végére teszi. Valószínűsíti, hogy a csillárt Ozorai Pipo kérésére vásárolták Flandriában vagy Dél-Németországban, lehetséges készítési helyének Nürnberget határozta meg, a csillár méreteinek és arányainak számítása után.⁴⁸

Asztali gyertyatartók

A legrangosabb háztartások jellemzője a bronzfoglalatos gyertyatartó, ami Nyugat-Európából kereskedelem útján terjedt el Magyarországon, ahol várakban, kolostorokban és a királyi palotában találták meg jellegzetes darabjait.⁴⁹

A gyertyatartók és csillárok csoportjába tartozó leletek nem minden esetben különíthetők el, mert a cseppfogótányérok és a hengeres vagy szögletes testű, oldalán áttört, alul gyűrűben végződő gyertyafoglalatok tartozhattak gyertyatartóhoz és csillárhoz is, csak méretük és kialakításuk alapján lehet következtetni az eredeti funkciójukra.⁵⁰

A gyertyatartókat a 12–13. században főként az oltárra, egyházi használatra készítették, az ekkori típusok gúla alakú, áttört indadíszes, háromtalpú példányok voltak. Magyarországon két ilyen gyertyatartó maradt fent, az egyik ismeretlen lelőhelyről, a másik Pusztaszeren került elő. Már a 12. században, mindenhol, de főként a német területeken, öntéssel készültek. Az ismeretlen lelőhelyű gyertyatartó annyira egyedi a többi hasonló európai tárgy között, hogy helyi eredetűnek gondolhatjuk. A figurális gyertyatartók is a románkor művészetéhez tartoznak, ezek kevésbé voltak elterjedve, mint az előző típus.⁵¹ Különböző fantasztikus lényeket ábrázoltak (sárkányokat, félig emberi, félig állati lényeket).⁵² Ebbe a típusba tartozik a 12. század második felében készült, híres hajdúhadházi szirén is, ami egy deréktól lefelé madártestű nőalak, karjaival a hátán futó indadíszet tartja, ebből nő ki a gyertyatartó túske is, cseppfogótányérja virágkehely alakú.⁵³ A gyertyatartók ábrázolhattak különféle állatokat is, a közelmúltban Eva Cichy a szarvas alakú gyertyatartókkal foglalkozott, amelyek között van négy lábú ténylegesen szarvasra hasonlító is és olyan három lábú, aminek szarvas teste nincs, de a három láb felett három agancssal ellátott szarvas fej van.⁵⁴

A gótika idején a figurális gyertyatartók használata folytatódott, ekkor kezdett el ez a tárgyípus a világi környezetben is elterjedni. A fényt már nem túlvilági alakok hordozták, hanem egyszerű szolgák, ezekkel párhuzamosan, a 14. században jelennek meg az egyszerű formájú, díszítést nélküli gyertyatartók is. Ettől kezdve nem lehet különbséget tenni a világi és egyházi gyertyatartók között, kialakul a kerek talpból, szárból és cseppfogótányérból álló típus. Az

⁴⁷ MYSKOVSKY 1879, IV. kötet I. rész 138.

⁴⁸ GERE 2004, 62–63.

⁴⁹ HOLL 1992, 61.

⁵⁰ HORVÁTH 2016a, 62.

⁵¹ HORVÁTH 2016a, 62.

⁵² LOVAG 1979, 17.

⁵³ SCHNÜTGEN 1893, 142.

⁵⁴ CICHY 2017, 363–369.

egyszerűen díszített példányok pontos készítési idejét és helyét nem lehet meghatározni, valószínűleg több helyen is öntötték őket.⁵⁵

Habár kisebb időgrással és annak ellenére, hogy a feldolgozott leletanyagban nem szerepel ilyen típusú tárgy, de ebben a fejezetben szeretném megemlíteni, hogy az oszmán-török rézművességnek a gyertyatartók is jellegzetes termékei voltak. A török etnikumhoz köthető gyertyatartók igen sajátosak, kialakításuk tulipánszerű, gyertyafoglalatuk „sokszirmú”. Ez a tárgytípus reneszánsz hatásra fejlődött ki.⁵⁶ Az ozorai⁵⁷ és a füleki vár⁵⁸ leletanyagában is találkozhatunk ilyen gyertyatartóval.

A gyertyatartók készítése

Szót kell ejteni a gyertyatartók készítésének módjáról is. Az orosházi leletanyagban megtalálható gyertyatartók mindegyike ötéssel készült, hasonlóan az ozorai várból előkerült gyertyatartókhoz, melyek szintén ötéssel készültek. Ezeket a tárgyakat, a szögletes formájúakat kivéve, esztergán munkálták meg és polírozták. A szögletes gyertyafoglalatokat és a török szirmos gyertyatartókat nem lehet esztergálni, így kézi reszelővel kellett a felületüket kezelni.⁵⁹ A török gyertyatartók készítéséről ifj. Fehér Géza írt: „Néhány edényt és gyertyatartót vastag anyagból esztergályozással formáltak... a közepes vastagságú lemezből esztergályozással nagyjából megformált tárgyat kalapálással tovább alakították...”⁶⁰ Mi is az esztergályozás? Gere László így írja le a folyamatot: „Esztergályozás az a művelet, amikor egy szilárdan rögzített anyagot tengelye körül forgatunk, s abból késsel (vésővel) forgácsolással alakítjuk ki a kívánt tárgy formáját.” Nem lehet ilyen módon lemezből csészét vagy gyertyatartót készíteni. A lemez esztergán való más fajta megmunkálása, például kalapálása viszont elképzelhető. Ahogy Gere László írja: „... ez azonban attól, hogy esztergán végzik, nem lesz esztergálás.”⁶¹

A bronzfoglalatos gyertyatartókkal kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy azok nem hazai termékek, hanem nyugati import tárgyak, a legrangosabb háztartások jellemzői voltak. Nyugat-Európából (főleg a német területekről pl.: Nürnberg) kereskedelem útján jutottak el Magyarországra, ahol várakban, kastorokban és a királyi palotában találták meg jellegzetes darabjaikat.⁶² Azonban, ahogy ez ebből a dolgozatból is kiderül, falusi környezetben is megtalálhatóak ezek a tárgyak.

⁵⁵ LOVAG 1979, 17–18.

⁵⁶ GERE 2003, 70.

⁵⁷ GERE 2003, 43 tábla, 5.

⁵⁸ KALMÁR 1959, XXVII tábla, .

⁵⁹ GERE 2003, 67.

⁶⁰ FEHÉR 1968, 281–282.

⁶¹ GERE 2003, 67.

⁶² HOLL 1992, 61.

Emberalakos gyertyatartók

Ezzel a gyertyatartó típussal nem csak azért foglalkozok külön, mert különleges, hanem mert a feldolgozott leletanyagban is megtalálható egy olyan gyertyafoglalat, amely ezen a típuson fordul elő. A kétágú gyertyatartók egyik fajtája az ún. emberalakos gyertyatartó.⁶³ Az emberalakos gyertyatartók megjelenése a 14. századra tehető, ezek már biztosan a világi terekben kaphattak helyet, kezeikben általában áttört szélű kerek tányéron elhelyezkedő gyűrűvel ellátott foglalatok voltak. Egészen a 17. századig Európa-szerte használták őket az előkelő otthonokban.⁶⁴ Ezek a gyertyatartók egyszerű ruházatú, apródszerű figurákat, lovagokat, udvaroncokat és szolgákat ábrázoltak.⁶⁵ (2 tábla, 1-2. kép) Magyarországon az emberalakos gyertyatartók a főleg fémtárgyakból álló „nürnbergi árukhoz” hasonlóan először királyi környezetben, majd a gazdag városi polgári, vidéki főnemesi és gazdagabb köznemesi otthonokban kaptak helyet.⁶⁶

A mai Magyarország területéről 7 publikált emberalakos gyertyatartót ismerünk, ezen felül egyet a Magyar Nemzeti Múzeum őriz⁶⁷ és legutóbb a Szentetornyán előkerült *Landsknecht*⁶⁸ formájú bronz figura kapcsán merült fel, hogy sakkfiguraként, esetleg gyertyatartóként használhatták.⁶⁹ Miskolc környéki ismeretlen lelőhelyről került elő egy feltehetően bohócot ábrázoló,⁷⁰ aminek csak a feje, testének egy része és karjai maradtak meg. Szendrőről származik a legépebben fennmaradt magyarországi emberalakos gyertyatartó.⁷¹ Szatmári Imre publikált egy a miskolcihoz hasonló gyertyatartót, amit Sarkadon találtak. Ennek a leletnek is hiányzik az alsó teste, mivel a középkorban nem dobták ki az ilyen tárgyakat, ezért valószínűleg egy sérülés után alakították át és használták tovább.⁷² Fodor István publikálta a Jászágóról előkerült darabot. Ez egy bohóc alakot formáló példány, aminek a karjai törtek és a talpa hiányzik.⁷³ K. Németh András két emberalakos gyertyatartót közölt 2005-ben. Az egyik Dunaföldváron a másik Bonyhádvarasdon került elő.⁷⁴ A dunaföldvári leletet valószínűleg a ma már ismeretlen haj- vagy ruhaviselet alapján női alaknak azonosította 1894-ben Szelle Zsigmond,⁷⁵ azonban az eddig publikált anyagokban nem található női alakot formázó gyertyatartó. A bonyhádvarasdi

⁶³ OROSZ 2010, 283.

⁶⁴ HORVÁTH 2016b, 156.

⁶⁵ HORVÁTH 2016a, 67.

⁶⁶ FODOR 1984, 171.

⁶⁷ HORVÁTH 2016a, 68.

⁶⁸ Dél-német területről származó gyalogos katona.

⁶⁹ LUKÁCS 2018, 126–128.

⁷⁰ FODOR 1984, 163.

⁷¹ LOVAG 1979, 49. 16 a, b képek.

⁷² SZATMÁRI 2003, 387–388.

⁷³ FODOR 1984, 161–163.

⁷⁴ K. NÉMETH 2005, 205.

⁷⁵ SZELLE 1894, 31.

tárgy a szendrői gyertyatartóhoz áll a legközelebb, karjai és lábai töröttek, szolgálakat ábrázol.⁷⁶ A budai palota területéről és egyedüliként ásatásból előkerült talptöredéket Horváth Viktória közölte diplomamunkájában.⁷⁷

A hazánkban eddig publikált emberalakos gyertyatartókat várakban, nemesi kúriák helyén, szerzetes- és talán lovagrendi házakban találták.⁷⁸ Az emberalakos gyertyatartók témájában eddig Karl Schmotz közölte a legrészletesebb kutatást. Az emberalakok külső megjelenése alapján három csoportot állított fel. A bohóc, szolga és az ezektől eltérő hajviseletű, fejfedővel nem rendelkező alakokat A, B és C csoportba sorolta, néhány szobortöredéket pedig típusbesorolásra alkalmatlannak talált.⁷⁹

Az orosházi múzeum gyertyatartóinak leírása

A gyertyatartókat lelőhelyek szerint, majd az egy lelőhelyről előkerült darabokat azok gyarapodási számaik alapján rendeztem sorba. Formai csoportosításukat a dolgozat későbbi részében végzem el.

1. Gyertyatartófoglalat/Duda (6 tábla, 1. kép)

Nagyszénás–Cifra-dűlő, faluhely, NGyTM gyarapodási szám: 2017/93. Öntött hengeres, felfelé kiszélesedő tárgy. A széles részen alig kiemelkedő bordák vannak, a bordák alatt egy nagy áttört lyuk található. A tárgy törött és a szélesebb végén deformálódott. Közeli párhuzama Angliából ismert, illetve hasonlóságokat mutat egy Bunsen-típusú rézötvözet gyertyatartó töredékkel is, amelyet 1450-1550 körülre kelteztek.⁸⁰ Ez alapján a Nagyszénáson előkerült töredéknél nem zárható ki, hogy gyertyatartó lett volna, a 16. században használhatták. A tárgy méretei: magasság: 7,7 cm, legkisebb átmérője: 1,4 cm, legnagyobb átmérője: 4,8 cm.

2. Gyertyatartó (3 tábla, 2. kép)

Orosháza–Eötvös major, NGyTM gyarapodási szám: 2017/71. Öntött bronz gyertyatartókar és a gyertyafoglalat alsó gyűrűjének töredéke. A gyertyafoglalat gyűrűjének alsó részén jól látszik az a nyolcszögletű kialakítás, amely több korabeli gyertyafoglalatnál is előfordul.⁸¹ Egy többágú gyertyatartónak lehetett a része. Lovag Zsuzsa 1999-ben feldolgozott 165. számú gyertyatartójához hasonló kialakítása alapján a 15. századra keltezhető.⁸² A tárgy méretei: magassága: 2,5 cm, hossza: 2,9 cm, szélessége 3 cm.

⁷⁶ K. NÉMETH 2005, 209–212.

⁷⁷ HORVÁTH 2016a, 67.

⁷⁸ K. NÉMETH 2005, 205.

⁷⁹ SCHMOTZ 2000, 110–115.

⁸⁰ PAS 1; PAS 2.

⁸¹ LOVAG 1999, 195–197; 165; 167; 171; 172; 177. képek.

⁸² LOVAG 1999, 70; 165. tárgy.

3. Gyertyatartókar (3 tábla, 1. kép)

Orosháza–Eötvös major, NGyTM gyarapodási szám: 2015/6. Öntött bronz gyertyatartó. Árkádos karjai három irányba állnak, a végükön kör alapú cseppfogótányérok vannak. A cseppfogótányérok felső részén egy kiszélesedő perem található, alsó részén fordított szív alakú áttört díszítés fut körbe. Ezt a díszítés módot Lovag Zsuzsa liliomkoszorú díszítésként írja le.⁸³ Az egyik kar törött, hiányzik róla a cseppfogótányér, a megmaradt cseppfogótányérokon csak a törött gyertyafoglalat része maradt meg. A gyertyatartó nyele üreges a felső részen, ahonnan a karok indulnak ki, az alsó nyolcszögletű, két bordával ellátott része törött. Külföldi⁸⁴ és magyar⁸⁵ cseppfogótányér párhuzamok alapján a 15. század második felére lehet keltezni a leletet. A pontosabb keltezéshez a foglalatok típusai segíthetnének, de sajnos azok nem maradtak fent. A tárgy méretei: magassága: 7,2 cm, legnagyobb hossza: 15,5 cm, egy kar hossza: 6 cm, nyelének átmérője 1,5 cm, a cseppfogótányérok átmérője: 4,7 cm.

4. Gyertyatartófoglalat (6 tábla, 2. kép)

Telekgerendás–Faragó-dűlő I., NGyTM gyarapodási szám: 2019/186. Öntött bronz gyertyatartófoglalat. Hengeres alakú, enyhén szélesedő, pereme vízszintesen kiugrik, közepén és alsó részén borda fut körbe. A gyertyarögzítő és kiemelő nyílásokat a középső borda választja el egymástól. A foglalat és a nyél törött, azonban annak a meglévő nyúlványából következtethetünk arra, hogy baluszteres nyele lehetett. A Lovag Zsuzsa és Gere László által feldolgozott gyertyatartók között találunk hasonló kialakítású foglalatokat.⁸⁶ A 15. század második felére, 16. század elejére lehet keltezni. A tárgy méretei: magassága: 5 cm, perem átmérője: 3 cm, a perem magassága: 0,4 cm, belső átmérője 2 cm, a nyél legkisebb átmérője: 0,7 cm.

5. Gyertyatartófoglalat (4 tábla, 1. kép)

Tótkomlós–Kopáncs-halom, NGyTM gyarapodási szám: 2017/10. Öntött bronz gyertyatartófoglalat töredék. Hatszögletes alakú, enyhén kihajló pereme alatt egy borda található. Törött. Valószínűleg egy több karú gyertyatartó része lehetett. Ez a foglalkialakítás a korai szögletes foglalatokra jellemző, több hasonló lelet alapján a tárgyat a 15. századra lehet keltezni.⁸⁷ A tárgy méretei: magassága: 4,4 cm, egy oldal legnagyobb szélessége: 1 cm, a töredék legnagyobb szélessége: 2 cm, egy oldal vastagsága 0,3 cm körüli.

⁸³ LOVAG 1999, 72.

⁸⁴ LOVAG 1999, 72, 177. kép; FREY 2007, 279–286.

⁸⁵ GERE 2003, 61.

⁸⁶ LOVAG 1999, 72; 170; 176. tárgyak; GERE 2003, 42 tábla, 2; 4. kép.

⁸⁷ LOVAG 1999, 71–72. 161–175. tárgyak.

6. Gyertyatartófoglalat (4 tábla, 2. kép)

Tótkomlós–Kopáncs-halom, NGyTM gyarapodási szám: 2017/207. Öntött bronz gyertyatartófoglalat, hengeres formájú, közepén két bekarcolt vonal fut körbe, alsó részén erősen kiugró borda van, aminek az alján szintén egy bekarcolt vonal található. Nyele törött. A foglalatban három utólag betört gyertyakiemelő nyílás van. A negyedik nyílás nyoma látszik, azonban azt nem törték ki. Hasonló, kialakítású, de nem kitört foglalatok alapján a 15. század második felére és a 16. század elejére lehet keltezni.⁸⁸ A tárgy méretei: magasság: 4,2 cm, szájját-
mérője: 2,5 cm, a perem magassága: 0,3-0,4 cm, az alsó nyílások magasságai és szélességei: 1,3 cm/0,6 cm és 1,2 cm/ 0,4 cm. a felső nyílás 0,6 cm/0,4 cm, a nyél átmérője: 0,6 cm.

7. Gyertyatartófoglalat (4 tábla, 3. kép)

Tótkomlós–Kopáncs-halom, NGyTM gyarapodási szám: 2019/2. Öntött bronz gyertyatartófoglalat, hengeres formájú, pereme enyhén kiszélesedik, a perem alatt és a gyertyafoglalatot rögzítő gyűrű felett borda fut körbe. Közepén két bekarcolt sáv található. A foglalatból egy rész kitörött. Ilyen gyertyafoglalat-forma figyelhető meg az emberalakos gyertyatartók karjaiban is, tehát feltételezhető, hogy ez a tárgy is egy emberalakos gyertyatartóhoz tartozott. Hasonló leletek alapján a 15. század második felére és a 16. század elejére keltezhető.⁸⁹ A tárgy méretei: magassága: 6,3 cm, perem átmérője: 2,2 cm, a gyűrű szélessége 2,5 cm, vastagsága: 0,3 cm.

8. Gyertyatartónyel (6 tábla, 3. kép)

Végegyháza–Zsibrik-domb, Templom-halom, NGyTM gyarapodási szám: 2018/11. Öntött bronz gyertyatartónyel váza, baluszteres formájú.⁹⁰ A baluszteres nyél menetnyúlványban végződik, ami arra szolgált, hogy azt a gyertyatartótalpba be lehessen csavarni, rögzíteni. Közeli párhuzama lehet az egyik Ozorán előkerült leletnek⁹¹, a 15. század második felére keltezhető. A tárgy méretei: magassága: 2,9 cm, a menetnyúlvány magassága: 1 cm, legkisebb átmérője: 0,7 cm, legnagyobb átmérője: 1,3 cm.

9. Gyertyatartó (5 tábla, 4. kép)

Mezőhegyes–17-es major II., NGyTM gyarapodási szám: 2020/2.35. Öntött bronz gyertyatartó. Gyertyafoglalata hatszögletes alakú, pereme enyhén kihajlik, a gyertyakiemelő és gyertyarögzítő nyílások alatt két borda van, az alsó borda a gyertyatartókar kezdeténél található. A gyertyatartókar átmetszete nyolcszögletű. A gyertyatartó kétágú volt, de csak az egyik ága maradt meg. Alján a

⁸⁸ HOLL 1992, 62. 169. kép; LOVAG 1999, 72; 179. tárgy.

⁸⁹ HOLL 1992, 62; 169. kép; LOVAG 1999, 72; 179. tárgy.

⁹⁰ Azaz a nyélnek kicsúcsosodó részei és azokat összekötő beszőkölt részei vannak.

⁹¹ GERE 2003, 68; 42 tábla, 4. kép.

gyertyatartótalpához rögzítésre szolgáló menetnyúlvány található. Közeli párhuzamai alapján a 15. század végére lehet keltezni őket.⁹² A tárgy méretei: magassága: 8 cm, a gyertyafoglatat szélessége 3,5 cm, a szár vastagsága: 1,5 cm.

10. Gyertyatartókar (5 tábla, 1. kép)

Mezőhegyes–17-es major II., NGyTM gyarapodási szám: 2017/300. Öntött bronz gyertyatartókar töredék. A kar kialakítása árkádós. Az egyik kar, és a másik kar gyertyafoglatot rögzítő része letörött, így a kar eredeti hossza nem állapítható meg. A gyertyatartónyel közepén kidomborodik, valószínűleg kör alapú volt a letörött része. Pontos párhuzamok hiányában a 15-16. századra lehet keltezni. A tárgy méretei: magassága: 3,6 cm, hossza: 6,4 cm, a kar vastagsága: 0,6 cm.

11. Gyertyatartónyel (5 tábla, 2. kép)

Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő, NGyTM gyarapodási szám: 2019/129. Öntött bronz gyertyatartónyel. Hengeres, baluszteres formájú, felső részén kisebb, alsó részén erősen kiugró borda fut körbe, a bordák közötti rész összeszőkül. Nyele és a menetnyúlványa törött. Hasonló kialakítású nyél került elő a fonyódi Alsóvár területéről és az ozorai várkastélyból.⁹³ A töredékből nem lehet megállapítani, hogy a baluszteren volt-e gyűrű, így a 15. századra lehet keltezni a tárgyat. A tárgy méretei: magassága: 2,4 cm, legnagyobb átmérője: 2,2 cm, a legkisebb átmérője: 0,9 cm.

12. Gyertyatartófoglat (5 tábla, 3. kép)

Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő, NGyTM gyarapodási szám: 2019/131. Öntött bronz gyertyatartófoglat. Hengeres alakú, pereme kiugrik, alsó része törött és deformálódott. A foglat alján egy borda fut körbe az alulnézetből trapéz alakúra roncsolódott rész felett. Hasonló foglat típus került elő Angliában, amelyet tág időhatárok közé, 1400-1650 körülre datáltak.⁹⁴ A foglatot a 15-16. századra keltezhetjük. A tárgy méretei: magassága: 4,2 cm, legkisebb átmérője: 1 cm, a perem átmérője: 2,5 cm.

13. Gyertyatartófoglat (6 tábla, 4. kép)

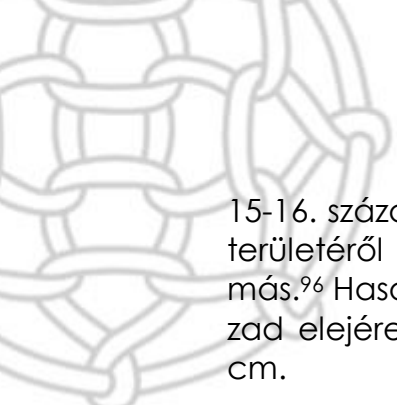
Battonya és Biharugra között előkerült szórvány,⁹⁵ NGyTM gyarapodási szám: 2016/32. Öntött bronz gyertyatartófoglat, hengeres formájú, pereme vízszintesen, erősen kiugrik, közepén és alsó részén két borda fut körbe. A középső borda a gyertyakiemelő és gyertyarögzítőnyílások között van. A törött menetnyúlványos rész arra utal, hogy többkarú gyertyatartóhoz tartozhatott. Hasonló,

⁹² LOVAG 1999, 61–70; 161–163. tárgyak. Fontos kiemelni, hogy a 163. tárgy majdnem tökéletes másolata a mezőhegyesi darabnak.

⁹³ GERE 2003, 42 tábla, 4. kép; SZABADOS 2018, 274.

⁹⁴ PAS 3.

⁹⁵ A lelet pontosabb előkerülési helye ismeretlen, ugyanis 2015 folyamán több tárggyal együtt került be a Nagy Gyula Területi Múzeum gyűjteményébe egy a neve elhallgatását kérő fémkeresős jóvoltából. Az illegális gyűjtésből származó tárgyakról csak annyit árult el a beszolgáltatója, hogy Battonya és Biharugra között találta őket.

15-16. századi foglalatokat a Szabados Ákos által feldolgozott fonyódi Alsóvár területéről ismerünk, azonban azoknak a foglalatoknak a bordakialakítása más.⁹⁶ Hasonló foglalatok alapján a tárgy a 15. század második felére 16. század elejére keltezhető.⁹⁷ A tárgy méretei: magassága: 6 cm, szélessége: 2,5 cm.

A gyertyatartók jellemzése

A csillárok a következő részekből állnak: lánc vagy merev tengely, csillárdob vagy gömb, csillárkarok, cseppfogótányérok és gyertyafoglalatok.⁹⁸ A gyertyatartók pedig az alábbi főbb részekből állnak: gyertyafoglalat, gyertyatartókar, gyertyatartó nyél és gyertyatartó talp. A leletek rövid ismertetése után teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy nem található közöttük gyertyatartótalp rész és a török etnikumhoz köthető jellegzetes tulipános gyertyatartó sem. Nyolc gyertyafoglalatnak meghatározható részt, kettő nyél és kettő kar töredéket, illetve egy háromágú gyertyatartót mutattam be a dolgozatomban. Az ozorai vár csillár és gyertyatartó leleteinek kapcsán Gere László tipológiai besorolást készített, ezt használom az orosházi leletek feldolgozása során magam is.⁹⁹ A gyertyatartót fentről lefelé haladva mutatom be.

Gyertyafoglalatok

Az európai gótikus divatnak megfelelő korai, 15. század első feléből való gyertyafoglalatok hengeres változata sima, az erősen kiszélesedő perem alatt körbefutó borda található. A foglalatot kis gyűrű is tarthatta.¹⁰⁰ A kőszegi és a budai várból kerültek elő ilyen darabok.¹⁰¹ Az általam feldolgozott anyagból az egyik Tótkomlós–Kopáncs-halmon lelt darab (4 tábla, 3. kép) ilyen, illetve ide lehet sorolni egy másik tótkomlói (4 tábla, 2. kép) leletet is, ennek a tárgynak nincs gyűrű az alján és sokkal erősebben ugrik ki a pereme, a foglalatban található nyílásokat utólag alakították ki.

A korai szögletes foglalatok a hengerekhez hasonlóan felfelé szélesednek és peremük alatt borda fut. A foglalat alatt ugyancsak lehet kis gyűrű is. Az ozorai csillár foglalatjai ilyenek.¹⁰² Ehhez a típushoz tartozik a harmadik, szintén Tótkomlós–Kopáncs-halom (4 tábla, 1. kép) lelőhelyen előkerült gyűrűs lelet is. Az a gyertyafoglalat is ide tartozik, ami a Mezőhegyes–17-es major II. (5 tábla, 4. kép) lelőhelyről származik és nem gyűrű található az alján, hanem egy gyertyakar.

Azoknak a gyertyatartóknak a hengeres foglalatja enyhébben szélesedik felfelé, amelyeknek baluszteres nyelük van (2 tábla, 3. kép). Ezeknek a foglalatán három erőteljesen kiugró borda található, a peremükön, közepükön és alsó részükön. A középső borda elválasztja egymástól a két áttört nyílást, amelyek

⁹⁶ SZABADOS 2018, 274.

⁹⁷ LOVAG 1999, 72. 176; 180. tárgyak; GERE 2003, 42 tábla, 2. kép.

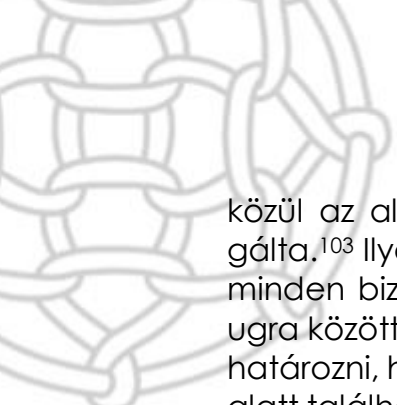
⁹⁸ GERE 2003, 62.

⁹⁹ GERE 1998, 95–113.

¹⁰⁰ GERE 1998, 113.

¹⁰¹ HOLL 1992, 61; 170. kép 2.

¹⁰² GERE 2003, 69.

közül az alsó a gyertya kiemelését, a felső pedig a gyertya rögzítését szolgálta.¹⁰³ Ilyen típusú, menetnyúlványos foglalat került elő a füleki várból is, ez minden bizonnyal többkarú gyertyatartóhoz tartozott.¹⁰⁴ A Battonya és Bihar-ugra között (6 tábla, 4. kép) napvilágot látott leletről nem lehet pontosan meghatározni, hogy ehhez vagy a következő csoporthoz tartozott-e, mert a foglalat alatt található csonk nem ad rá választ, hogy menetnyúlvány vagy a nyél folytatása lehetett-e. Az ehhez a csoporthoz sorolása mellett szól az, hogy a vázára helyezett baluszteres nyelű gyertyatartókon nincsenek rögzítő-, illetve kiemelő nyílások, ezen a darabon viszont vannak.¹⁰⁵

A vázára helyezett baluszteres nyelű gyertyatartók foglalatának pereme vízszintesen hajlik ki, alsó részük is peremes kialakítású. Ezen a típuson nem található gyertya kiemelő- és rögzítő nyílás.¹⁰⁶ A Telekgerendás–Faragó-dűlő I. lelőhelyről (6 tábla, 2. kép) előkerült darab sérült, a hiányzó résszel szemben viszont megtalálható rajta a két nyílás. Az Ozorán előkerült ilyen típusú változat¹⁰⁷ mégis sok hasonlóságot mutat a telekgerendásival, csak annyi különbséget lehet felfedezni a kettő között, hogy utóbbinak utólag áttört nyílásai vannak. Ezek alapján gondolom mégis úgy, hogy a telekgerendási foglalat ebbe a kategóriába tartozik.

Gyertyatartókarok

A szakirodalomban nem találtam a gyertyatartókarokra vonatkozó csoportosítást, tipológiai elkülönítést, ezért az orosházi leletanyagot csak jellegzetességeik alapján mutatom be.

Először is egyszerű kialakításúnak mondható az egyik Orosháza–Eötvös major lelőhelyről előkerült lelet (3 tábla, 2. kép), ami több Lovag Zsuzsa által összegyűjtött gyertyatartóhoz hasonlít.¹⁰⁸ Ezek egyszerű, díszítetlen és lapos karok, amelyeknél csakis a funkcionalitás volt fontos.

Egy másik megfigyelhető jelenség a karok árkados kialakítása. Ilyen a Mezőhegyes–17-es major II. (5 tábla, 1. kép) lelőhelyen előkerült gyertyatartókar is, aminek, habár nem találtam közeli párhuzamát, de ez a kialakítás több középkori gyertyatartónál is megfigyelhető más-más kivitelezésben.¹⁰⁹

A kétkarú mezőhegyesi lelet (5 tábla, 4. kép) karját azokkal a gyertyatartókarokkal lehet összehasonlítani, amelyeket gravírozással, bordákkal és egyéb módokon díszíthettek (2 tábla, 3. kép).¹¹⁰ A mezőhegyesi lelet egy díszítetlen változata lehet ezeknek a gyertyatartóknak.

Az utolsóként tárgyalt orosházi gyertyatartó (3 tábla, 1. kép) a legkorábban megtalált és méreteiben is a legnagyobb lelet. Orosháza–Eötvös-major lelőhelyen került elő. Ez egy háromágú gyertyatartó, amely a karjai alapján a felsoroltak közül az árkados kialakításúak közé illik. Érdekességét a megmaradt

¹⁰³ GERE 2003, 69.

¹⁰⁴ KALMÁR 1959, XXVII tábla, .

¹⁰⁵ GERE 2003, 69.

¹⁰⁶ GERE 2003, 69.

¹⁰⁷ GERE 2003, 42 tábla, 2.

¹⁰⁸ LOVAG 1999, 70. 165; 166. tárgyak.

¹⁰⁹ PAS 4.

¹¹⁰ LOVAG 1999, 69–70. 161; 162; 163. tárgyak.

cseppfogótányérok adják, hiszen ez a fajta csepegtetőtányér előfordul a középkori gyertyatartókon és csillárokon egyaránt. A cseppfogótányér alsó részén jellegzetes áttört díszítés található. Ilyen díszítés van az ozorai vár csillárjának cseppfogótányérjain¹¹¹ és Jan Van Eyck „Az Arnolfini házaspár” című festményén is.¹¹² Lovag Zsuzsa ezt az áttört fordított szív alakos díszítést liliomkoszorú díszítésként nevezi meg.¹¹³

Gyertyatartó nyelek

A baluszteres forma 15. századi megjelenését az Aya-Sofia mecsetbe került 150 cm magas budai bronz kandeláber bizonyítja.¹¹⁴ Ozorán a baluszteres nyelű gyertyatartók a 15. század végén és a 16. század első felében kerültek a földre, készítésük és használatuk a 15. századra tehető.¹¹⁵ Holl Imre a budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzésekor állapította meg, hogy a gyertyatartók számos típusa csak a hódoltság kori személtretegekből kerül elő, így a későközépkori gyertyatartók elkülönítéséhez középkori ábrázolásokat is kell használni. Holl Imre szerint „a balluszteres nyelűek a 16. sz. első harmadában lehettek Budán divatosak...”¹¹⁶

Arra, hogy mikor helyezték vázára a balusztert, pontos választ nem lehet adni, csak annyi biztos, hogy 1500 körül már biztosan voltak ilyenek. Ozorán az ilyen típusú gyertyatartók a 17. században kerültek a földre, emiatt Gere László a 15–16. századra keltezte azokat.¹¹⁷ Az általam feldolgozott két gyertyatartónyél ilyen. A Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő (5 tábla, 2. kép), és a Végegyháza–Zsibrik-domb, Templom-halom (6 tábla, 3. kép) lelőhelyekről származó baluszteres nyelek alján menetnyúlványok találhatóak, amelyekkel a gyertyatartó talpakba lehetett ezeket a nyeleket becsavarni (2 tábla, 4. kép).

A későbbi baluszteres leleteken több kisebb-nagyobb formaelválasztó korong jelenik meg a nyél alsó harmadánál. A baluszterforma átalakulását a memmingeni gyertyatartókon lehet megfigyelni: a baluszteren belül megjelenik még egy kisebb korong vagy gyűrű. Az alsó korong alatti váza kiszélesedik, míg a felette lévő részek elvékonyodnak. Ezt a fajta nyél típust a 16. század közepére, második felére lehet keltezni.¹¹⁸

Gyertyatartó talpak

Habár nem található ilyen lelet az orosházi anyagban, mégis fontosnak tartom a megemlítésüket.

A kutatás egyöntetű véleménye szerint a 15. századra lehet keltezni az olyan egyszerű csonkakúp alakú talpat, amely széles cseppfogótányérral volt ellátva. Azonban ennél pontosabban már nem tudjuk, hogy a 15. századon

¹¹¹ GERE 2003, 91 tábla, 7.

¹¹² VÉGH–FAGGIN 1993, XLI tábla, .

¹¹³ LOVAG 1999, 72. 177. tárgy; „Lilienkranz” néven szerepel a német szövegben.

¹¹⁴ RÁZSÓ–V. MOLNÁR 1990, 305.

¹¹⁵ GERE 2003, 68.

¹¹⁶ HOLL 1987–1988, 189.

¹¹⁷ BALOGH 1985, 158; 48. kép; FELD 1993, 259–267; GERE 2003, 68.

¹¹⁸ GERE 2003, 68.

belül mikor jelenhetett meg. Gere László úgy véli, hogy a „*lapos, kúpos talpú, széles cseppfogótányérral ellátott gyertyatartó talpak használata a 15. század második harmadában terjedt el, gyártásának és használatának kora a 16. század első harmadáig tarthatott.*”¹¹⁹ Ilyen típus található Van Eyck „*Az angyali üdvözlés Máriaja*” és a „*Madonna olvasó gyermekkel*” című festményein.¹²⁰ A magas cseppfogótányéros (török) gyertyatartó talpakat a 16–17. században használták, a forma nem feltétlenül a török kultúrhatás eredményeképpen jött létre, a nyugati kultúrkörből is ismer a kutatás ilyen gyertyatartó talpat.¹²¹

A gyertyatartók lelőhelyei

A Nagy Gyula Területi Múzeumban található középkori gyertyatartó leletek nyolc különböző lelőhelyen kerültek elő, amelyek közül kettőt Mezőhegyeshez kapcsolhatunk. A Battonya és Biharugra között előkerült lelet kivételes eset ebből a szempontból, hiszen erről a leletről nem tudni, hogy a két település közötti 100 km-es területen hol lették. Emiatt ezt a leletet nem lehet településhez kötni, így nem is érdemes Battonya vagy Biharugra történetéről megemlékezni, hiszen nincs arra garancia, hogy a két település egyikén került elő. Ebben a fejezetben arra keresem a választ, hogy a gyertyatartók lelőhelyei a középkorban milyen funkciót töltöttek be, a világi vagy az egyházi életben használhatták-e az adott gyertyatartót. A lelőhelyeket az 1. térképen látható sorrendben tárgyalom.

Nagyszénás–Cifra-dűlő, faluhely (2. térkép)

A mai Nagyszénás középkori elődje Szénás faluja volt. A környéken lévő kaszálókról kaphatta a nevét Szénás is.¹²² Szénás középkori említései: 1403-ban *Zenaseghaz*; 1479-ben *Zenas*; 1552-ben és 1553-ban *Zynas*, 1559-ben, 1560-ban 1561-ben *Zenas*.¹²³ A lelőhelyen egy Árpád-kori előzményű késő középkori falu állt.¹²⁴ A falu templomát Szatmári Imre azonosította 1994-ben, a 11-12. században építették és a 14-15. században építették át.¹²⁵ A falu temetőjének sírleletei alapján a 16. századig bizonyosan volt élet a településen.¹²⁶ A település 1596-ban pusztult el és 1818-ban telepítették újra.¹²⁷ Ezek alapján arra a következtetésre is juthatnánk, hogy az itt talált gyertyatartót (6 tábla, 1. kép) elsősorban egyházi környezetben, a templomban használhatták. Ezt azonban nem támasztja alá, hogy a lelőhelyről a tárgy és a templom koordinátáit is ismerjük. A gyertyatartót több száz méterre a templomtól találták, egy elhagyatott házban maradhatott ott.

¹¹⁹ GERE 2003, 68–69.

¹²⁰ VÉGH–FAGGIN 1993, XI, XXXIV. kép.

¹²¹ GERE 2003, 69.

¹²² BLAZOVICH 1985, 26–27.

¹²³ GyO 6, 216–217, 289, 318, 348, 435; BVMT II. 300–303; Cs I. 735.

¹²⁴ BLAZOVICH 1996, 265–266.

¹²⁵ SZATMÁRI 2005, 146.

¹²⁶ SZATMÁRI 1994, 41–44.

¹²⁷ BLAZOVICH 1996, 265–266.

Orosháza–Eötvös-major (3. térkép)

A középkori Szentetornya állt ezen a területen. Okleveles említései: 1456-ban és 1463-ban *Zentheornya*;¹²⁸ 1561-ben *Zente Thornia*. Ma Orosháza külterületén található. A késő középkort megelőzően Árpád-kori településelőzmény volt a lelőhelyen. A település templomának falait is meg lehetett figyelni. A falu nevében a Sente személynév, az utótag pedig egy erősítésre utalhat. Blazovich László szerint „a falu birtokosa egy Sente nevű főúr” lehetett. 1596-ban pusztult el a középkori Szentetornya.¹²⁹ Ezen a lelőhelyen is volt templom, azonban a település neve önmagában is felveti annak a lehetőségét, hogy ez a lelet esetleg főúri használatban lehetett. Ezt az állítást valamelyest igazolják a koordináták. Ennél a lelőhelynél is a templomtól távol került elő a gyertyatartó (3 tábla, 2. kép), így itt sem valószínű, hogy templomi használatban lett volna. A 2015/6-os gyarapodási számú tárgy (3 tábla, 1. kép) koordinátáit nem ismerjük, 2015. február 14-én Bene András adta be a múzeumba, aki azt a szentetornyai templomdombon találta.¹³⁰ A templomdomb koordinátáit sem ismerjük, azonban ennél a leletnél már feltételezhetjük, hogy ténylegesen egyházi használatban lehetett, hiszen a templom közvetlen közeléből kerülhetett elő.

Telekgerendás–Faragó-dűlő I. (4. térkép)

A középkori Gerendás falu állt ezen a helyen. Középkori említései: 1418-ban *Gerendaseghaz*, 1458-ban *Gerendas*, 1467-ben és 1490-ben *Gerendaas*, 1496-ban és 1508-ban *Gerendas*. A mai Gerendás és Telekgerendás közötti határon található a lelőhely. Az ásatások és a békéscsabai múzeumba került tárgyak alapján az Árpád-kortól folyamatosan lakott, a környék egyik legnépesebb és leggazdagabb települése volt. A település neve az egykori templomának építésmódjára utalhat. A templom alapfala valószínűleg a 19. század második felében is látszódot a Kápolnás-halmon.¹³¹ 1593 után nincs említés róla, de feltételezhető, hogy az 1596-os pusztulás után visszatértek a lakosai.¹³² A lelőhelyen Árpád-kori templom nyomait találták meg, illetve középkori kemence, későbbi kályhacsempe is került elő innen.¹³³ A koordináták alapján itt is hasonló következtetésre juthatunk, a gyertyatartó (6 tábla, 2. kép) nem egyházi használatban volt.

¹²⁸ BVMT II. 312–314; HNT 123, 225. j.

¹²⁹ KOVALOVSKI 1965, 177.; BLAZOVICH 1996, 273.

¹³⁰ NGYTM RA 613/2015.

¹³¹ BO I. 280–283; BVMT I. 38, II. 121, 123; HNT 31; KISS 1988, II. 510.

¹³² BLAZOVICH 1996, 115–116.

¹³³ MNM RA: Telekgerendás–Faragó-dűlő I.

Tótkomlós–Kopánecs-halom (5. térkép)

A középkori Mezőkopánecs falu állt a területen. Középkori említései: 1219-ben *Cupanchi*; 1451-ben *Kopanch*, *Kopancz*; 1555-ben *Mezew Kopanch*; 1561-ben *Mező kopanch*. A mai Tótkomlóstól délnyugatra található, az egykori falu templomát 1564-ben egy adólistában említik először,¹³⁴ falai egészen az 1930-as évekig álltak, sőt a templom rekonstruált formában ma is áll.¹³⁵ A település neve valószínűleg személynévből keletkezett, a mező előtag a település mezőségi jellegére utalhat. A 15 éves háború (1593-1606) végéig lakhatták, utána már csak pusztatemploma maradt fent.¹³⁶ Kopánecs-halom esetében sem számolhatunk egyházi használattal, hiszen a koordináták alapján tudjuk, hogy a templomtól távol kerültek elő a gyertyatartók (4 tábla, 2-3. kép).

Végegyháza–Zsibrik-domb, Templom-halom (6. térkép)

A középkori Pereg állt ezen a lelőhelyen. Középkori említései: 1241-ben *Perg*; 1456-ban *Perek*; 1463-ban *Kazapereg*; 1464-ben *Kzaperek*, *Kzapereke*; 1561-ben *Kazza perek*. 1937-ben Bálint Alajos tárta fel a település templomát, amit 11. századira keltezett, majd a tatárjárás kori pusztulása után a 15. században építhettek új templomot a helyiek. Nevében a Kasza- előtag a birtokos családra utal, míg a Pereg személynév volt. Rogerius is említi Pereget, a tatárjárás idején a vidéken hetven falu népessége futott össze, hogy a tatárok elől oltalmat keressen. 1596-ban pusztult el. A térségben kiemelkedő település lehetett.¹³⁷ Az itt talált gyertyatartó (4 tábla, 3. kép) a templomtól kifejezetten messze került elő, az eddigieknél bátrabban jelenthetjük ki, hogy ez a tárgy sem egyházi használatban volt.

Mezőhegyes–17-es major II. és Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő (7; 8. térkép)

A mai Mezőhegyes középkori elődjét is ugyan így hívták. Középkori említései: 1421-ben *Mezewheges*; 1463-ban *Mezehegese*; 1486-ban *Mezeuheges*; 1539-ben *Mezehegyes*, *Mezewhegyes*; 1561-ben *Mezéhegyes*. A nagylaki uradalom tartozékként kezelték a középkor folyamán, 1596-ban pusztult el és 1785-ben telepítették újra, ménesbirtokként.¹³⁸ A két lelőhelyen két-két gyertyatartót találtak a fémkeresősök. Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő (5 tábla, 2-3. kép) lelőhelyen nem, azonban Mezőhegyes-17-es major (5 tábla, 1; 4. kép) esetében ismerjük a templom helyét. Mindezek alapján az innen előkerült négy lelet szintén világi használatban lehetett.

¹³⁴ CSVMT I. 210.

¹³⁵ SZATMÁRI 2005, 133.

¹³⁶ BLAZOVICH 1996, 204–205.

¹³⁷ BLAZOVICH 1996, 149–150.

¹³⁸ BLAZOVICH 1996, 204.

Összefoglalás

A középkori lakáskultúra szerves részét képezték a különböző világítási eszközök, amelyek közül az előkelő háztartásokban a bronz gyertyatartók és csillárok képviselték magukat. A cserépmécsesen és vasgyertyatartókon túli világítási eszközök főként a tehetősebb réteg jellemzői voltak, akik nyugati import bronzgyertyatartók mellett megtehették azt is, hogy külön szolgát tartottak a gyertyák eloltására is. Persze nem ez volt a helyzet a kolostorokban.

A Nagy Gyula Területi Múzeumban őrzött gyertyatartók rendkívül sokfélék, a gyertyatartó típusoknak egy elég nagy részét lefedik. Külön említésre méltó az az Orosháza–Eötvös-major lelőhelyről előkerült háromkarú gyertyatartó, amelynek a cseppfogótányérjai az ozorai csilláréhoz hasonlatosak. A lelőhelyek alapján főként világi használatban lehettek, egy-egy elpusztult házban maradhattak a tárgyak és valamelyik földesúr otthonában világíthattak a késő középkorban. Egy leletnél számolhatunk egyházi használattal, ez a fentebb említett háromágú gyertyatartó. Az egyház valószínűleg nem hagyta hátra egy elpusztult falu templomának liturgikus felszerelését. A korszellem és példák alapján következtethetünk arra, hogy a gyertyatartókat egy-egy sérülés után nem dobták ki a szemétkébe, hanem megpróbálták azokat átalakítani, megjavítani és így újra használni. Ezek alapján a gyertyatartók használati ideje is eléggé elnyúlik, az orosházi leletanyagban található példányok a 15. századtól a 16. század végéig keltezhetőek.

Az Alföld történetében az 1596-os év vízválasztó, hiszen sok késő középkori település ekkor pusztult el végleg. A dolgozatban tárgyalt települések többsége is ekkor néptelenedett el, ezért a gyertyatartók legkésőbbi földbekerülési idejét is leginkább ehhez az időponthoz köthetjük. Az, hogy a későközépkorban az ilyen és ehhez hasonló fémlételek eljutottak az Alföldre azt mutatja, hogy a térség korántsem volt szegény ebben az időszakban, és élénk kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett. Ezt az állítást támasztja alá a fémkeresős kutatásokból előkerülő nagy mennyiségű fémanyag is, amely egyáltalán nem szegényes.

Források

BO I. Lud. Aug. Haan: Diplomatarium Békessiense. Pestini, 1870.

BO II. Haan Lajos–Zsilinszky Mihály: Békés megyei oklevéltár számos, hazánk bel-történetére vonatkozó adatokkal. Budapest, 1877.

BVMT Karácsonyi János: Békésvármegye története I–III. Gyula, 1896.

Cs I. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest, 1890.

CSVMT Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig I–II. Budapest, 1896–1897.

DIVÉKY 1914 Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502, 1505). Közveteszi: Divéky Adorján. (Magyar Történelmi Tár 26.) Budapest 1914.

GYO Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Budapest, 1938.

HNT Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Békéscsaba, 1983.

Irodalomjegyzék

- AINSWORTH–CHRISTIANSEN 1998 Ainsworth, Maryan W. – Christiansen, Keith (Szerk.): *From Van Eyck to Bruegel: Early Netherlandish Painting in The Metropolitan Museum of Art*. New York, 1998.
- APPUHN–WITTSTOCK 1982 Appuhn, Horst–Wittstock, Jürgen: *Mittelalterliche Hausmöbel in Norddeutschland*. In: Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt. Handbuch der Sonderausstellung vom 5. Dezember 1982 bis 24. April 1983 im Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte (Focke-Museum). (Hefte des Focke Museums 62). Szerk.: Wittstock, J. Bremen, 1982, 43–54.
- BALOGH 1985 Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest 1985.
- BLAZOVICH 1985 Blazovich László: *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje*. (Dél-Alföldi évszázadok 1.) Békéscsaba – Szeged, 1985.
- BLAZOVICH 1996 Blazovich László: *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*. (Dél-Alföldi évszázadok 9.) Szeged, 1996.
- CICHY 2017 Cichy, Eva: *Mittelalterliche Leuchter in Hirschform*. In: Tiere und Tierdarstellungen in der Archäologie. Beiträge zum Kolloquium in Gedanken an Torsten Capelle, 30–31. Oktober 2015 in Herne. (Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen-Lippe 22). Szerk.: Birekse, V.–Dickers, A.–Rind, M. M. Münster, 2017, 363–370.
- FEHÉR 1968 ifj. Fehér Géza: *Esztergomi török vörösréz edények*. *Komárom – Esztergom megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1968), 273–310.
- FELD 1993 Feld István: *Régészeti adatok a nyéki királyi villák építéstörténetéhez*. In: *Művészet–Műemlékvédelem* 4 – IV. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Lővei P. Országos Műemlékvédelmi Hivatal 1993, 259–268.
- FEUERNÉ TÓTH 1963 Feuerné Tóth Rózsa: *Középkori hypokaustum a Margitszigeten*. *Budapest Régiségei* 20 (1963), 427–448.
- FODOR 1984 Fodor István: *Emberalakos gótikus bronz gyertyatartó Jászágóról*. *Folia Archaeologica* 35. (1984), 161–174.
- FREY 2007 Frey, Jonathan: *Lämpchen im Kanton Bern*. In: *Dark Ages? Licht im Mittelalter. L'éclairage au moyen âge*. Szerk.: Chrzanovski, L.–Kaiser, P. Olten, 2007, 279–93.

GERE 1998 Gere László: Gótikus csillár és asztali gyertyatartók töredékei az ozorai várkastélyból.

Műemlékvédelmi Szemle 42:1 (1998), 95–116.

GERE 2003 Gere László: Késő középkori és kora újkori fémeletek az ozorai várkastélyból. [Az ozorai várkastély régészeti monográfiái 4. - *Opuscula Hungarica* IV]. Budapest, 2003.

GÓMEZ-MORENO 1968 Gómez-Moreno, Carmen: *Medieval Art from Private Collections. A Special Exhibiton at the Cloisters October 30, 1968, through March 30, 1969.* New York, 1968.

HOLL 1987–1988 Holl Imre: A budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése. *Archaeológiai Értesítő* 114-115 (1987-1988), 183–198.

HOLL 1992 Holl Imre: *Kőszeg vára a középkorban. Az 1960-1962. évi ásatások eredménye.* Budapest, 1992.

HORVÁTH 2016a Horváth Viktória: *Színesfémeletek a 14–17. századi budavári palotából.* Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, 2016.

HORVÁTH 2016b Horváth Viktória: *Színesfémeletek a 14–17. századi budai királyi palotából.* *Budapest Régiségei* 49 (2016), 145–166.

KALMÁR 1959 Kalmár János: *A füleki vár XV–XVII. századi emlékei.* (Régészeti Füzetek II:4) Budapest, 1959.

K. CSILLÉRY 1982 K. Csilléry Klára: *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei.* Budapest 1982.

KISS 1988 Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II.* Budapest, 1988.

K. NÉMETH 2005 K. Németh András: *Két gótikus emberalakos gyertyatartó Tolna megyéből.* *Archaeológiai Értesítő* 130 (2005), 205–215.

KOVÁCS 2002 Kovács Gyöngyi (szerk.): *Weitschawar / Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében.* Zalaegerszeg 2002.

KOVALOVSZKI 1965 Kovalovszki Júlia: *Orosháza és környéke a magyar középkorban.* In: *Orosháza története. II. Orosháza földjének története.* Szerk.: Nagy Gy. Orosháza, 1965, 175–203.

KOVALOVSZKI 1980 Kovalovszki Júlia: *Gótikus és reneszánsz bútorok.* Budapest, 1980.

LOVAG 1979 Lovag Zsuzsa: *A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon.* Budapest, 1979.

LOVAG 1999 Lovag Zsuzsa: *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums.* (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. *Seria Archeologica* 3) Szerk.: Garam É. Budapest 1999.

LUKÁCS 2018 Lukács Nikoletta: *Mit keres egy német zsoldos katona a középkori Szentetornyán?* In: *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 19. Fémek a földből I.* Szerk.: Bíró Gy.–Katona-Kiss A.–Rózsa Z. Orosháza, 2018, 126–128.

MYSKOVSZKY 1897 Myskovszky Viktor: *Bártfa középkori műemlékei. A Szent Egyed templomának műrégészeti leírása.* [Magyarországi Régészeti Emlékek 4]. Budapest 1879.

OROSZ 2010 Orosz Krisztina: *Lakáskultúra a késő középkori Magyarországon. Tanulmányok a visegrádi palota enteriőrjeihez.* In: *A visegrádi királyi palota.* Szerk.: Buzás G.–Orosz K.–Szőke M. Budapest 2010, 227–297.

OTTAWAY–ROGERS 2002 Ottaway, Patrick–Rogers, Nicola: *Craft, Industry and Everyday Life: Finds from Medieval York.* [Archaeology of York – The Small Finds 17/15.] York, 2002, 2673–3183.

RADVÁNSZKY 1986 Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* I–III. Budapest, 1986.

RÁZSÓ–V. MOLNÁR 1990 Rázsó Gyula–V. Molnár László (Szerk.): *Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás Király halálának 500. évfordulójára.* Budapest 1990.

SCHNÜTGEN 1893 Schnütgen, Alexander: *A Hajdú-Hadházi szirén.* *Archaeológiai Értesítő* 13 (1893), 142–145.

SCHMOTZ 2000 Schmotz, Karl: *Spätgotische Leuchtermännchen — Bemerkungen zu einer vermeintlich bekannten Denkmälergruppe.* *Deggendofer Geschichtsblätter* 21 (2000), 97–145.

SZABADOS 2018 Szabados Ákos: *Fémleletek a fonyódi Alsóvár területéről.* In: *A Fiala Középkoros Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete.* Szerk.: Ringer I. Sátoraljaújhely 2018, 267–289.

SZATMÁRI 1994 Szatmári Imre: *A középkori Szénásegyház nyomában.* (Nagyszénás. Fejezetek a község történetéből 4.) Nagyszénás 1996, 7–97.

SZATMÁRI 2003 Szatmári Imre: *Késő gótikus, ember alakú gyertyatartó Sarkadról.* *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 9 (2003), 387–398.

SZATMÁRI 2005 Szatmári Imre: *Békés megye középkori templomai.* Békéscsaba, 2005.

SZELLE 1894 Szele Zsigmond: *Duna-Földvár régi emlékei.* *Archaeológiai Közlemények* 17 (1894), 5–34.

VADÁSZI 1987 Vadászi Erzsébet: *A bútor története.* Budapest, 1987.

VÁNDOR 2002 Vándor László: A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai. In: Weitschawar / Bajcsa-vár. Egy stájer erődtítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gy. Zalaegerszeg, 2002, 73–82.

VÉGH-FAGGIN 1993 Végh János-Faggin, Giorgio T.: *Van Eyck festői életműve*. Budapest 1993.

VOIT 1993 Voit Pál: *Régi magyar otthonok*. Budapest, 1993.

WINDISCH-GRAETZ 1982 Windisch-Graetz, Franz: *Möbel Europas. 1. Von der Romanik bis zur Spätgotik*. München, 1982.

ZOLNAY 1975 Zolnay László: *Ünnep és hétköznapi a középkori Budán*. Budapest 1975.

Webirodalom

ÉRTSZ A Magyar nyelv értelmező szótára I-VII. Főszerk.: Bárczi Géza–Országh László. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/l-39E16/lakas-3A00B/>) (Utolsó megtekintés: 2021. augusztus 18. 20:43)

MNM RA A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára. (<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/63634>) (Utolsó megtekintés: 2021. augusztus 18. 20:43)

PAS 1. Portable Antiquities Scheme. (<https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/558432>) (Utolsó megtekintés: 2021. november 19. 15:13)

PAS 2. Portable Antiquities Scheme. (<https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/506268>) (Utolsó megtekintés: 2021. november 19. 15:13)

PAS 3. Portable Antiquities Scheme. (<https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/608949>) (Utolsó megtekintés: 2021. november 19. 15:13)

PAS 4. Portable Antiquities Scheme. (<https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/416682>) (Utolsó megtekintés: 2021. november 19. 15:13)

PAS 5. Portable Antiquities Scheme. (<https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/257296>) (Utolsó megtekintés: 2021. november 19. 15:13)

Bence Bencsik

Medieval candlestick holders from the Nagy Gyula Regional Museum

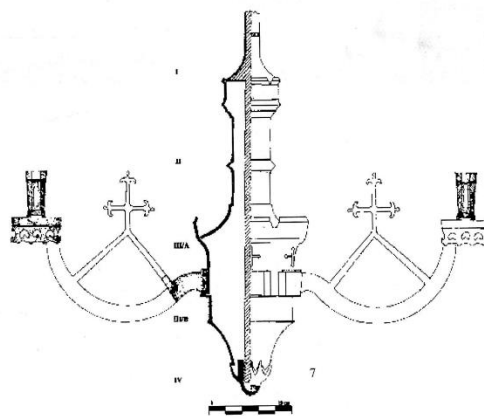
In my paper I examined the age, usage and shape of the medieval candle holders from the Nagy Gyula Regional Museum. From 2015 when the museum was renamed there is a cooperation between it and some metal detector specialists who found these finds in Békés county. The paper's main question was the use of these candle holders whether they were used in churches as a religious aspect or as a source of light in the everyday life of a landlord's family. Most of the thirteen candle holders have GPS coordinates so they can be tied to six medieval villages. According to the latest findings, no candle holders were found near five of the churches in six villages. Only one case suggests that the candle holder came from the church as the finder claims he found the piece on the church hill in 2015, unfortunately that candlestick does not have a GPS coordinate. Among the finds there is a huge diversity though neither a candle holder sole nor a turkish 'tulip' shaped candle holder was found. The above mentioned candle holder type's absence is rather interesting because they are common among the Hungarian medieval finds. One of the sockets is a very specific find because that kind of socket can also be found on the so called human figure candlestick holders, more precisely in the figures' arms. In the late Middle Ages in Hungary there was a huge import of metalwork products from Southern Germany, one of these products was the candle holder. According to the Hungarian and European analogies the discussed candle holders appearance and use range from the early 15th century to the late 16th. In the life of the Great Hungarian Plain the year 1596 was a big fracture because many medieval settlement were destroyed by the tartar invaders who fought under the Ottoman Empire in the Long Turkish War. It is more likely that this date can be the very last when the candle holders were buried under soil. We can suppose by the spirit of the age that there were no candle holders left in the churches by the clerics, only the irreparable pieces were left behind. In the Middle Ages the people did not throw away the broken things rather tried to fix them.

1.

2.

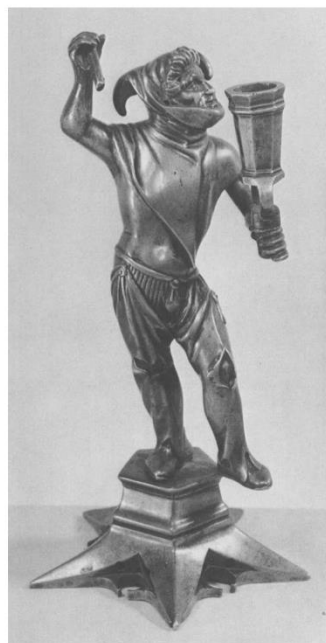

3.

1 tábla, : 1. kép: Szoba belső tere, asztali gyertyatartó és fali gyertyatartók ábrázolása Robert Campin: Szent család (1425–1428) című triptichonján (AINSWORTH–CHRISTIANSEN 1998, 91).

2. kép: Jan van Eyck csillár ábrázolása „Az Arnolfini házaspár” (1434) című festményén (OROSZ 2010, 284. 127. kép).

3. kép: Gere László rekonstrukciója az ozorai csillárról (GERE 2004, 91 tábla, , 7. rajz).

1.

2.

3.

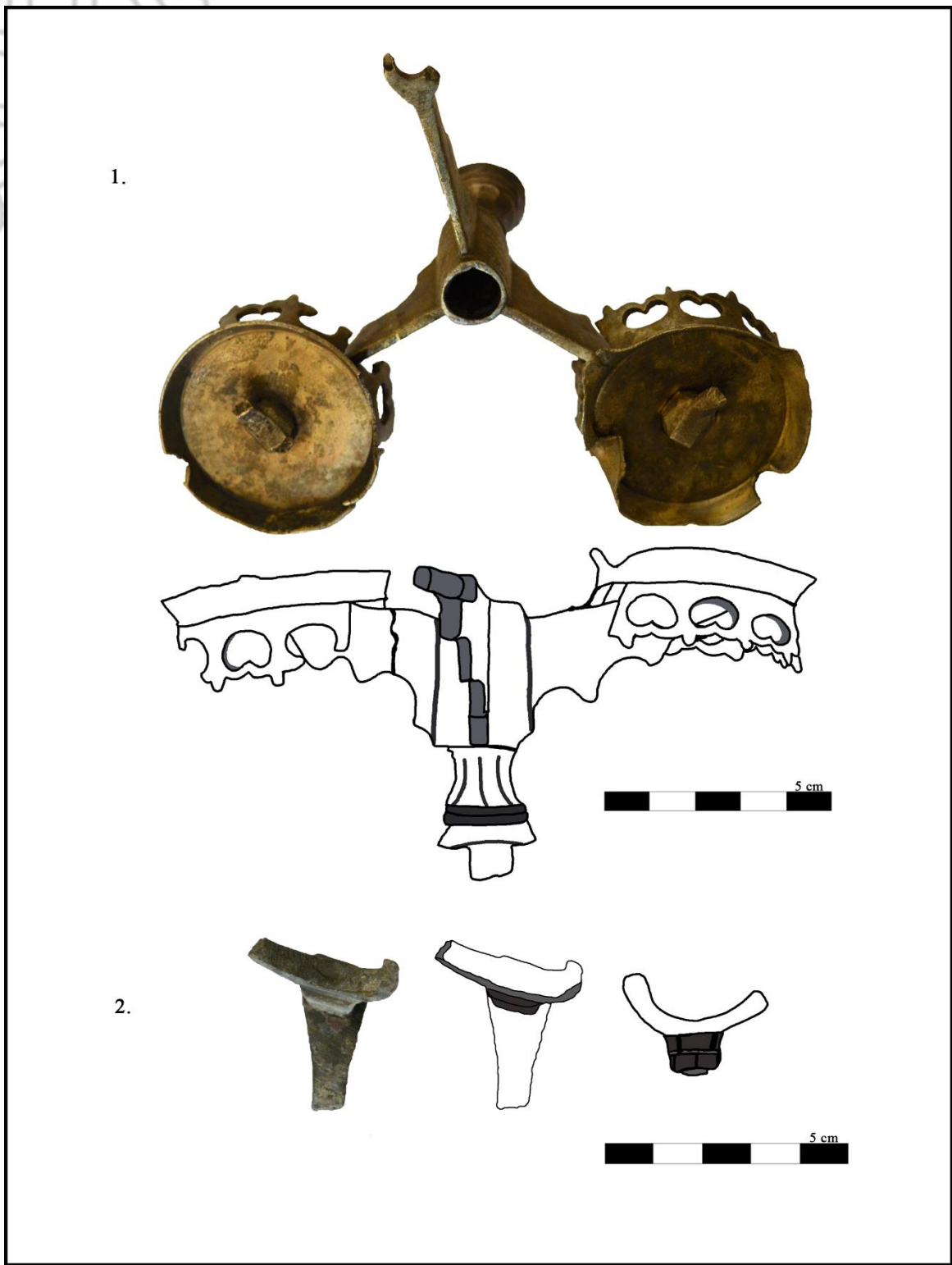

4.

2 tábla, : 1-2. kép: Udvari bolondokat ábrázoló bronz emberalakos gyertyatartók, Németország, 1500 körül (GÓMEZ-MORENO 1968, 224–225; 126, 127. tárgyak).

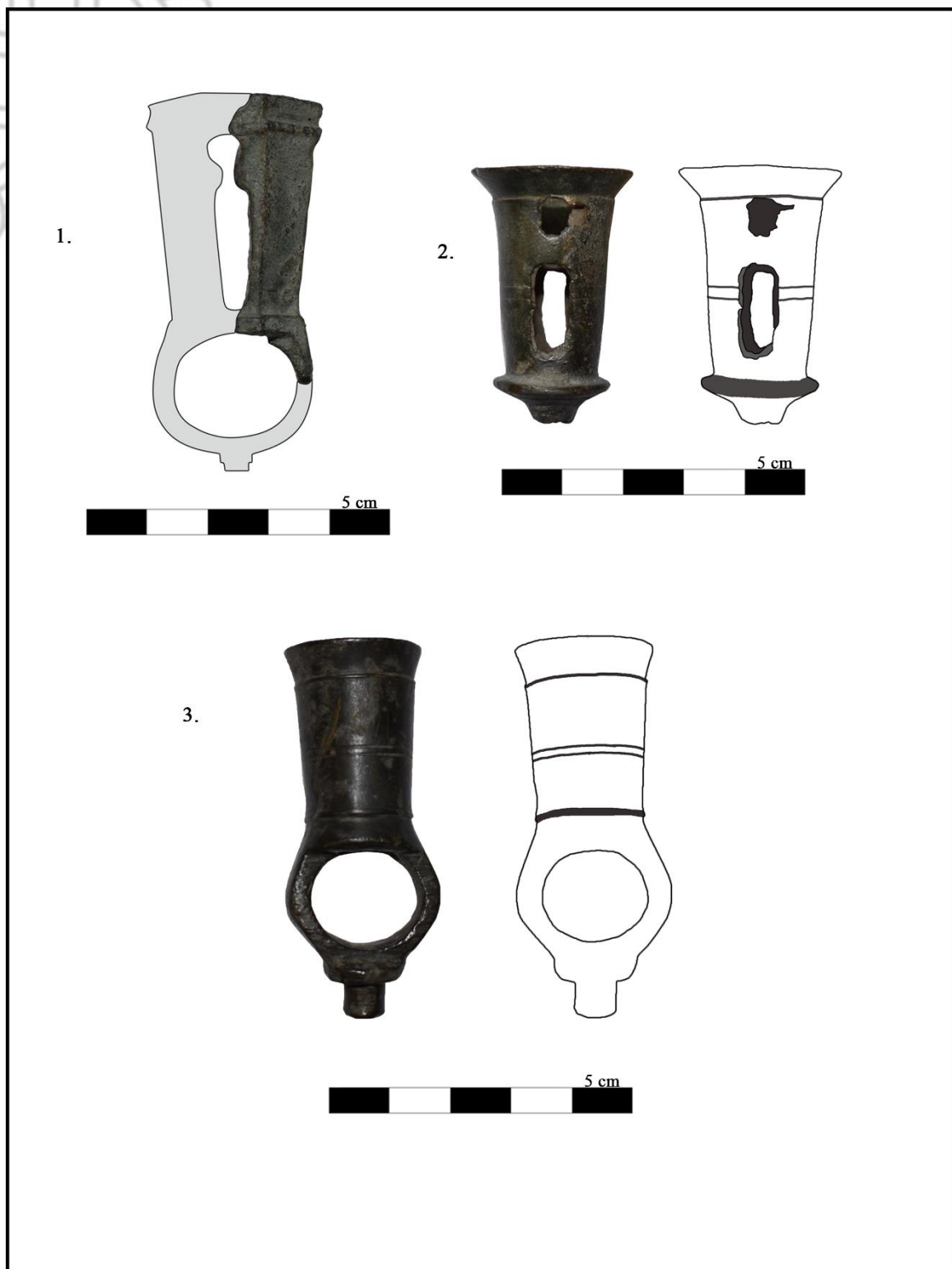
3. kép: Bronz kétkarú gyertyatartó, Közép-Európa, 15. század vége (LOVAG 1999, 194; 163. kép).

4. kép: Bronz gyertyatartó, Közép-Európa, 15. század eleje (LOVAG 1999, 195; 164. kép).

3 tábla, : 1. kép: Orosháza–Eötvös major 2015/6.

2. kép: Orosháza–Eötvös major, 2017/71.

4 tábla, : 1. kép: Tótkomlós–Kopáncs-halom, 2017/10.

2. kép: Tótkomlós–Kopáncs-halom, 2017/207.

3. kép: Tótkomlós–Kopáncs-halom, 2019/2. (A képeket Bíró Gyöngyvér készítette).

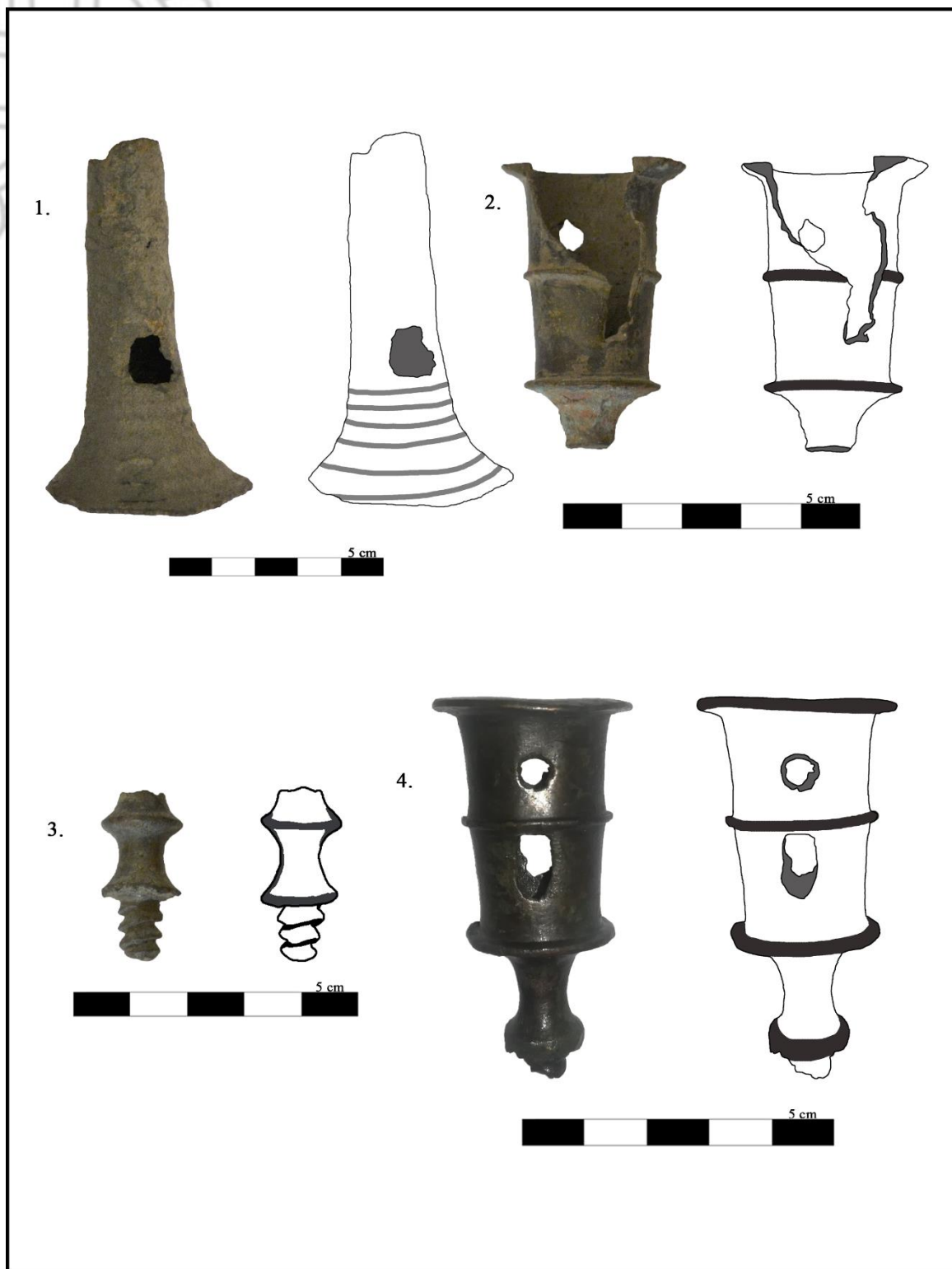

5 tábla, : 1. kép: Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő, 2017/300.

2. kép: Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő, 2019/129.

3. kép: Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő, 2019/131.

4. kép: Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő, 2020/2.35. (A képet Hergott Kristóf készítette).

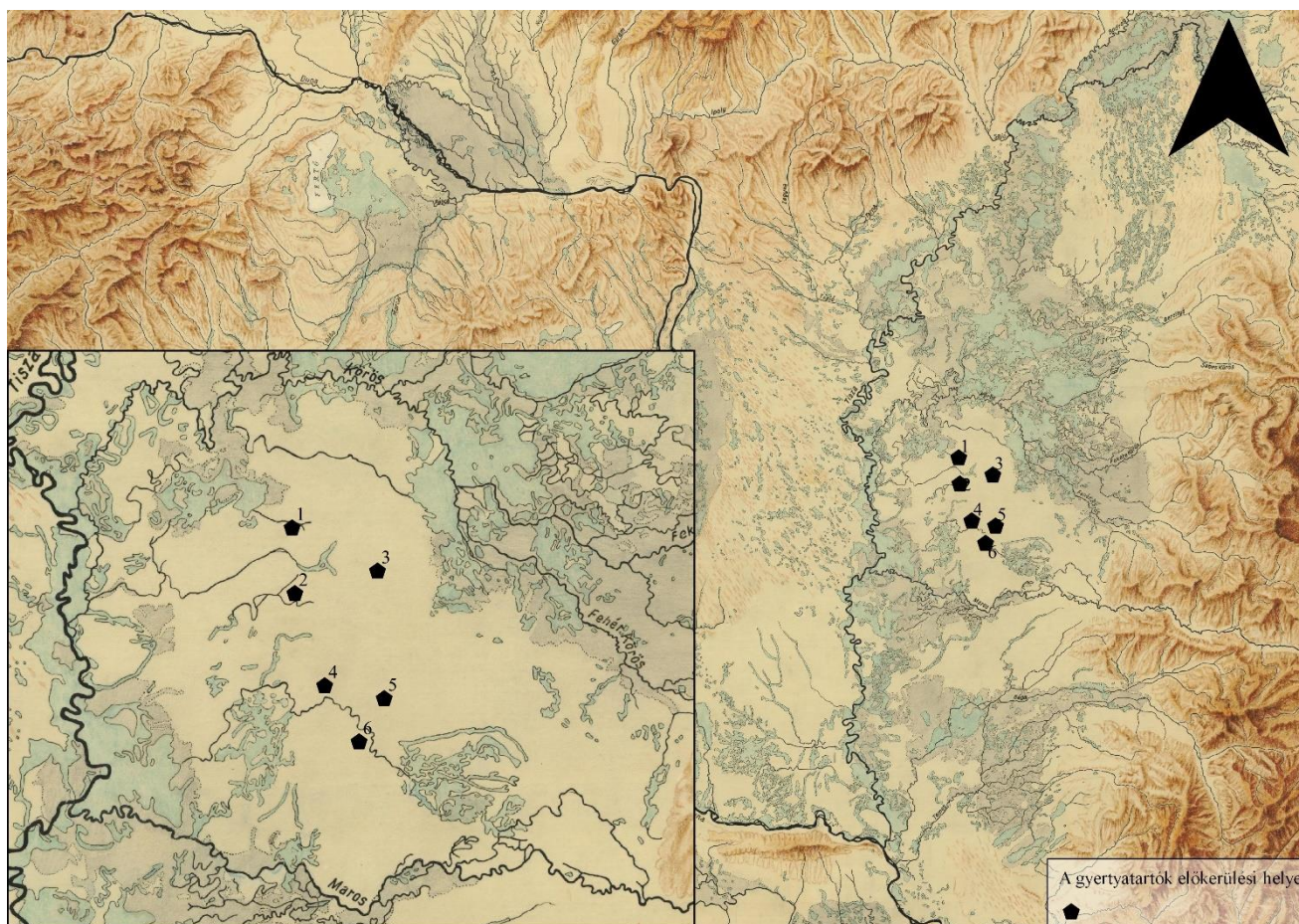

6 tábla, : 1. kép Nagyszénás-Cifra-dűlő, faluhely, 2017/93.

2. kép: Telekgerendás-Faragó-dűlő I., 2019/186.

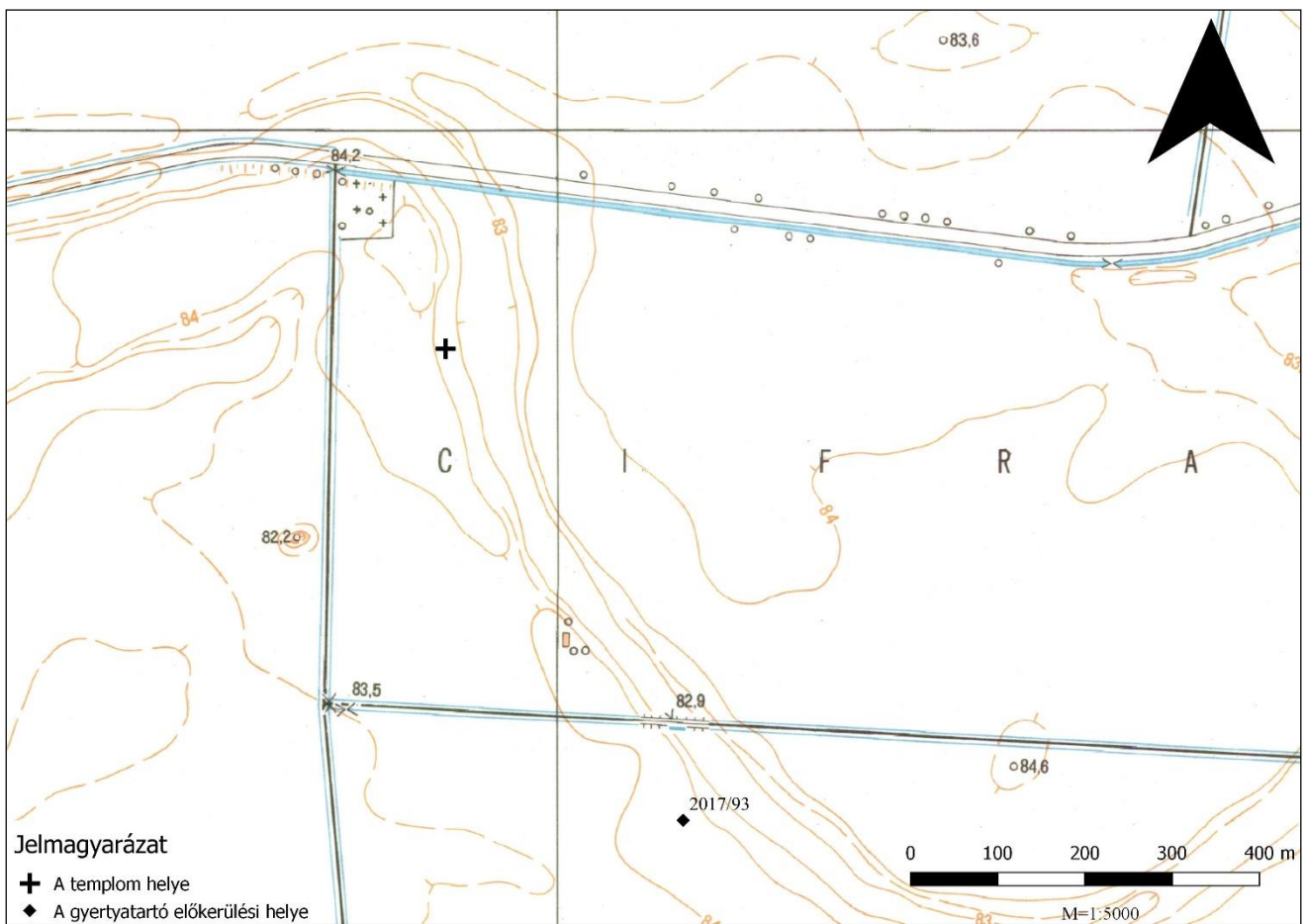
3. kép: Végegyháza-Zsibrik-domb, Templom-halom, 2018/11.

4. kép: Battonya-Biharugra, 2016/32. (A képet Hergott Kristóf készítette).

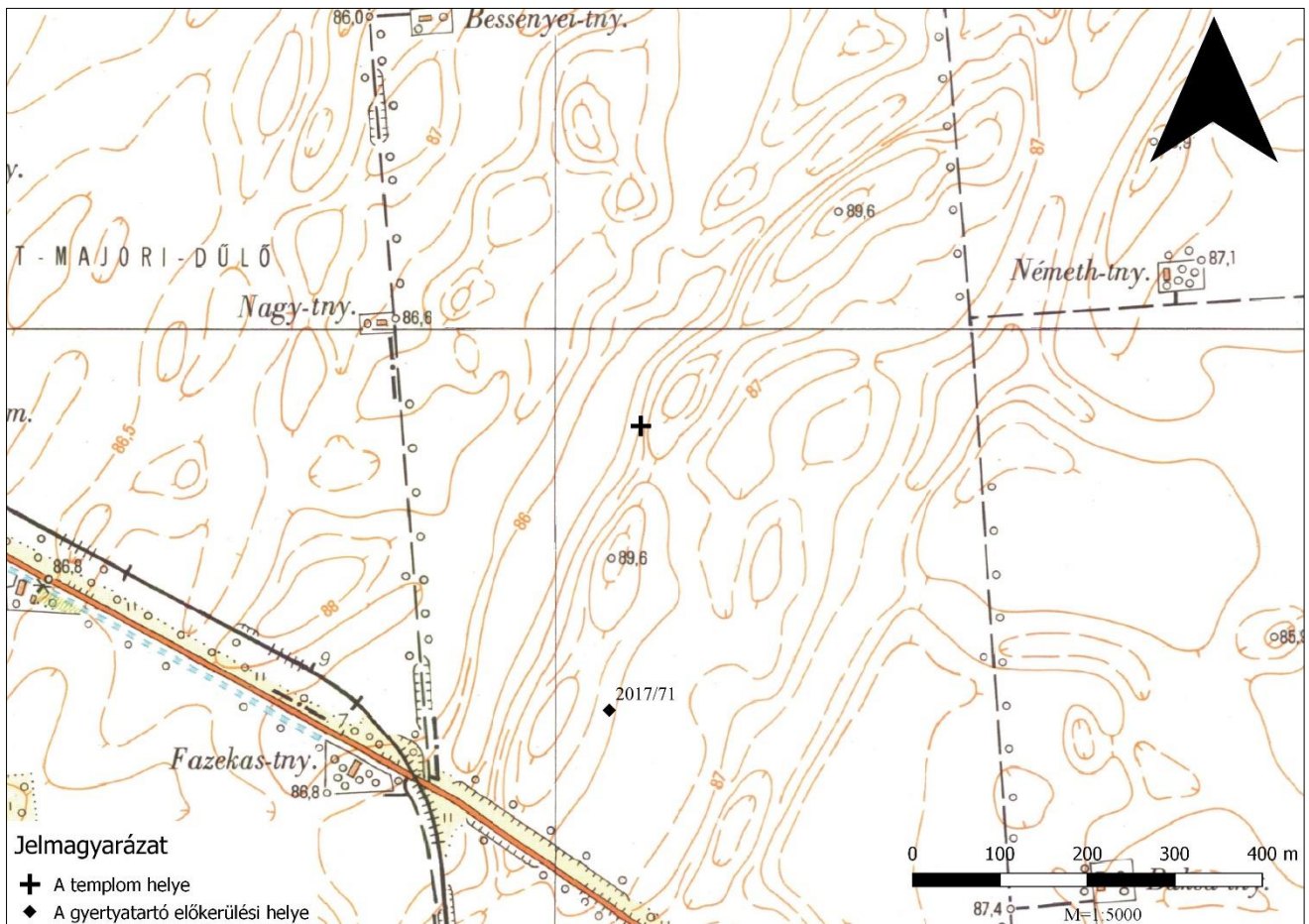
1. térkép: 1.: Nagyszénás–Cifra-dűlő, faluhely, 2.: Orosháza–Eötvös major, 3.: Telekgerendás–Faragó-dűlő I., 4.: Tótkomlós–Kopáncs-halom, 5.: Végegyháza–Zsibrik-domb, Templom-halom, 6.: Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő és Mezőhegyes–17-es major II. (A térképet Hergott Kristóf készítette).

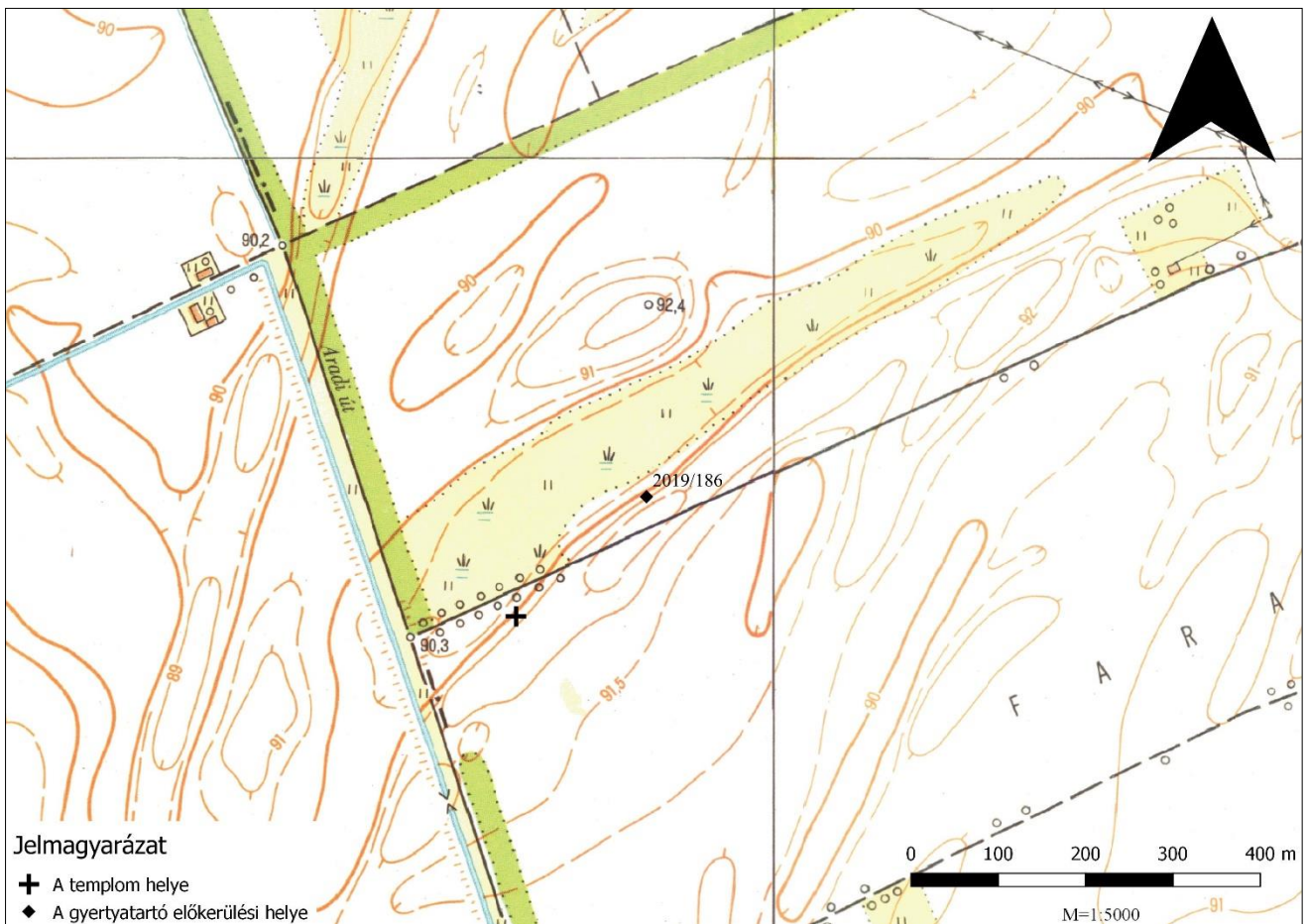
2. térkép: Nagyszénás–Cifra-dűlő, faluhely (A térképet Hergott Kristóf készítette).

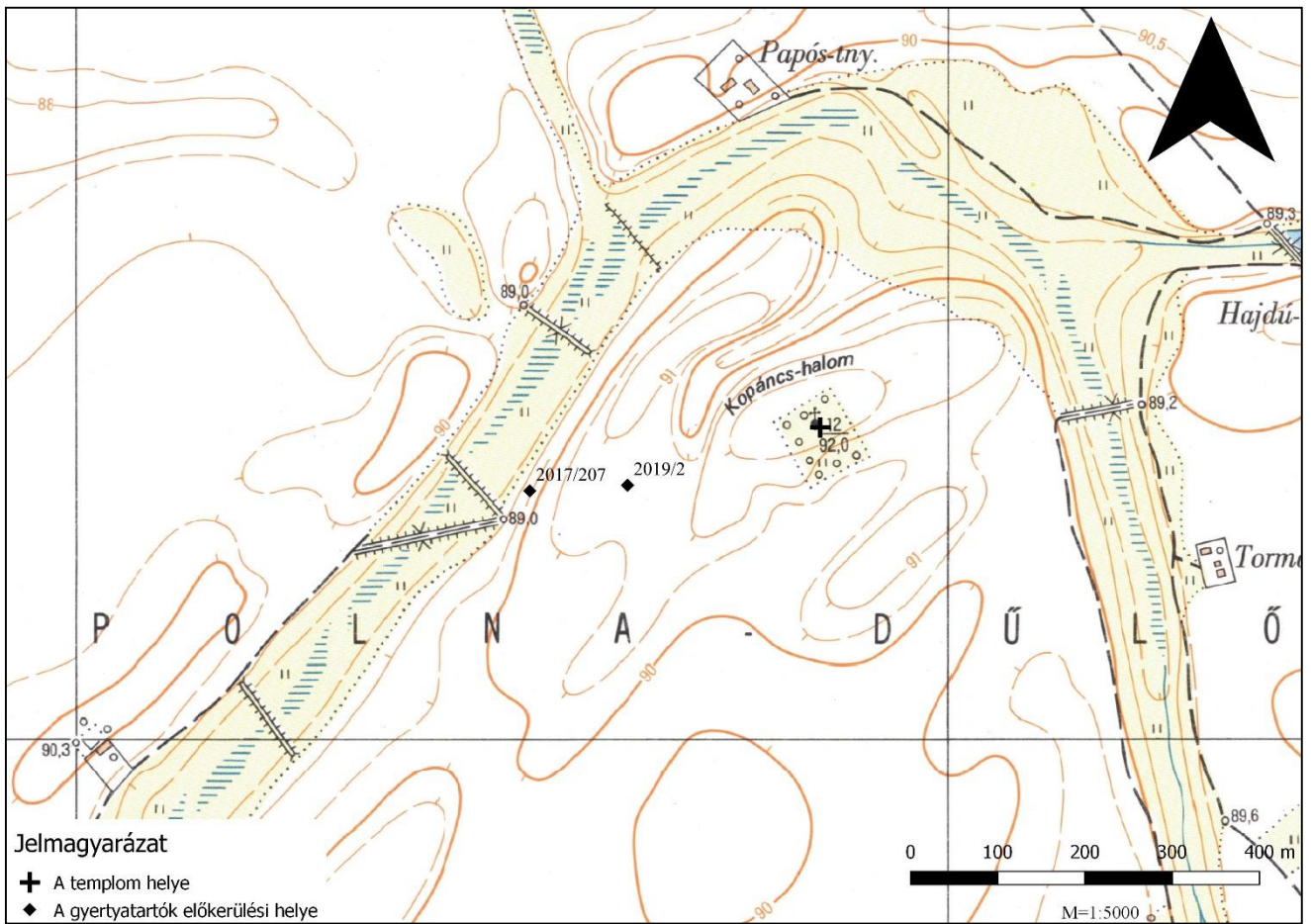
3. térkép: Orosháza-Eötvös major (A térképet Hergott Kristóf készítette).

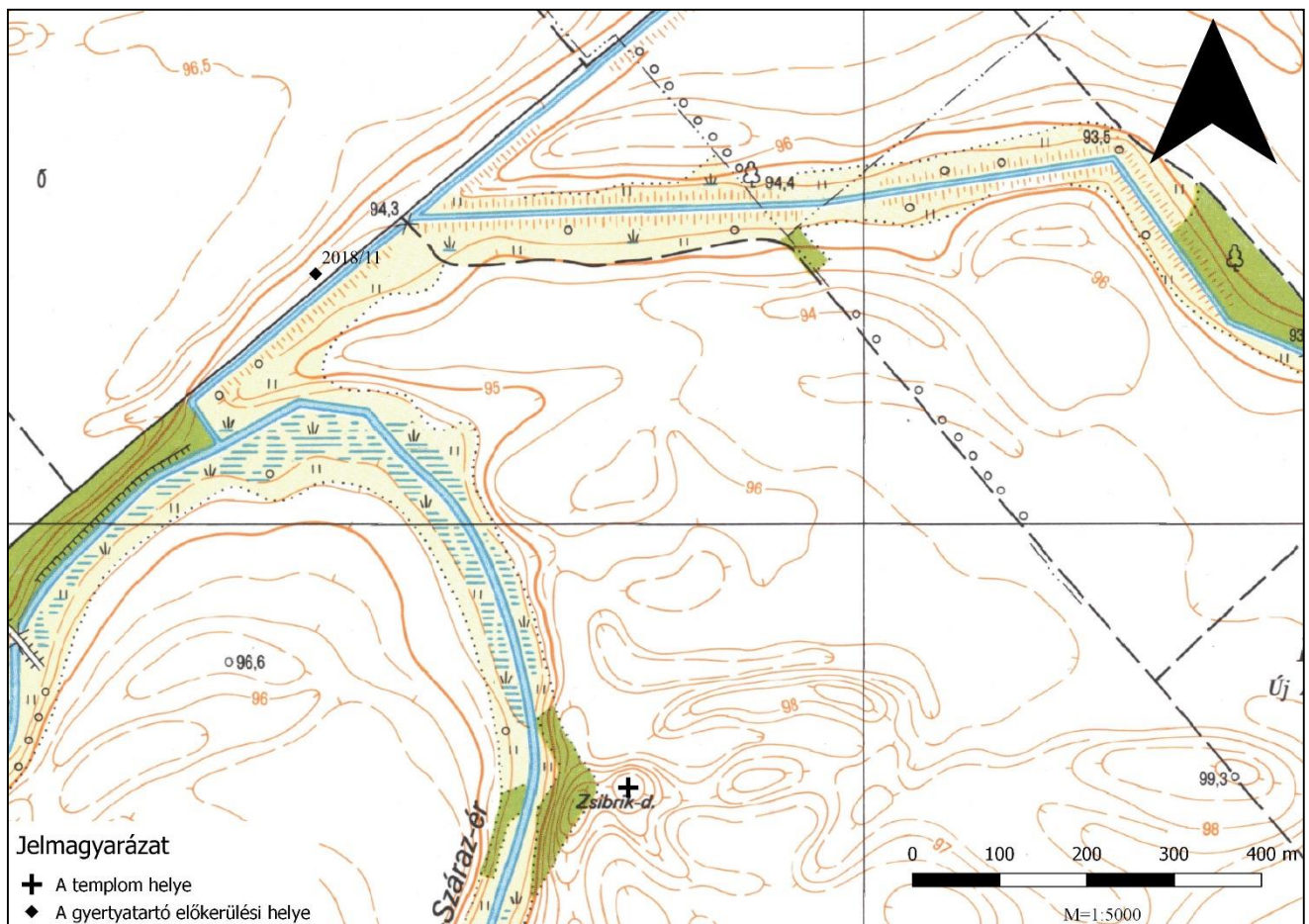
4. térkép: Telekgerendás-Faragó-dűlő I. (A térképet Hergott Kristóf készítette).

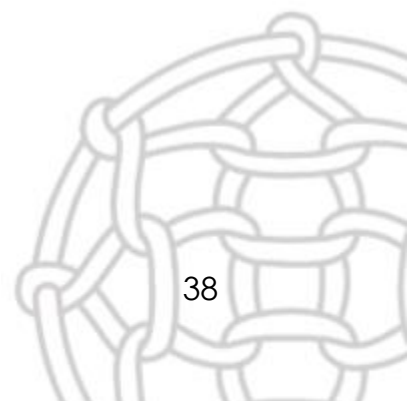

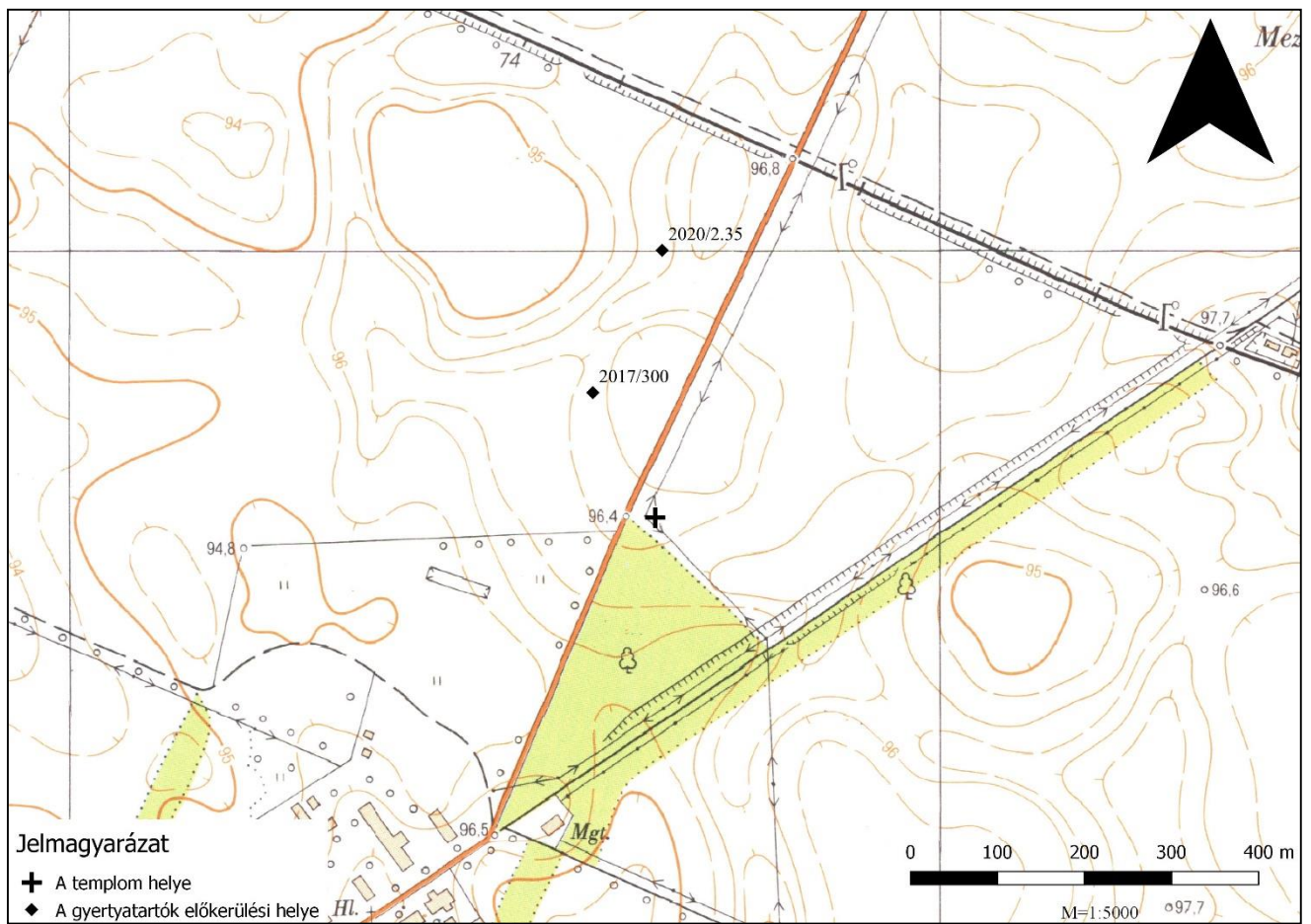
5. térkép: Tótkomlós–Kopáncshalom (A térképet Hergott Kristóf készítette).

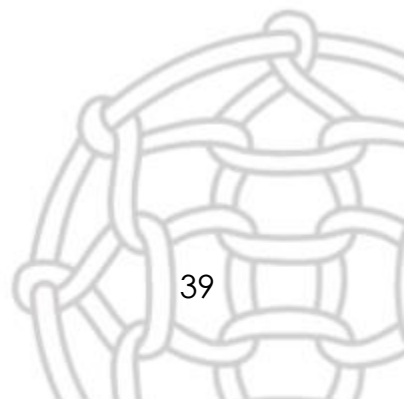

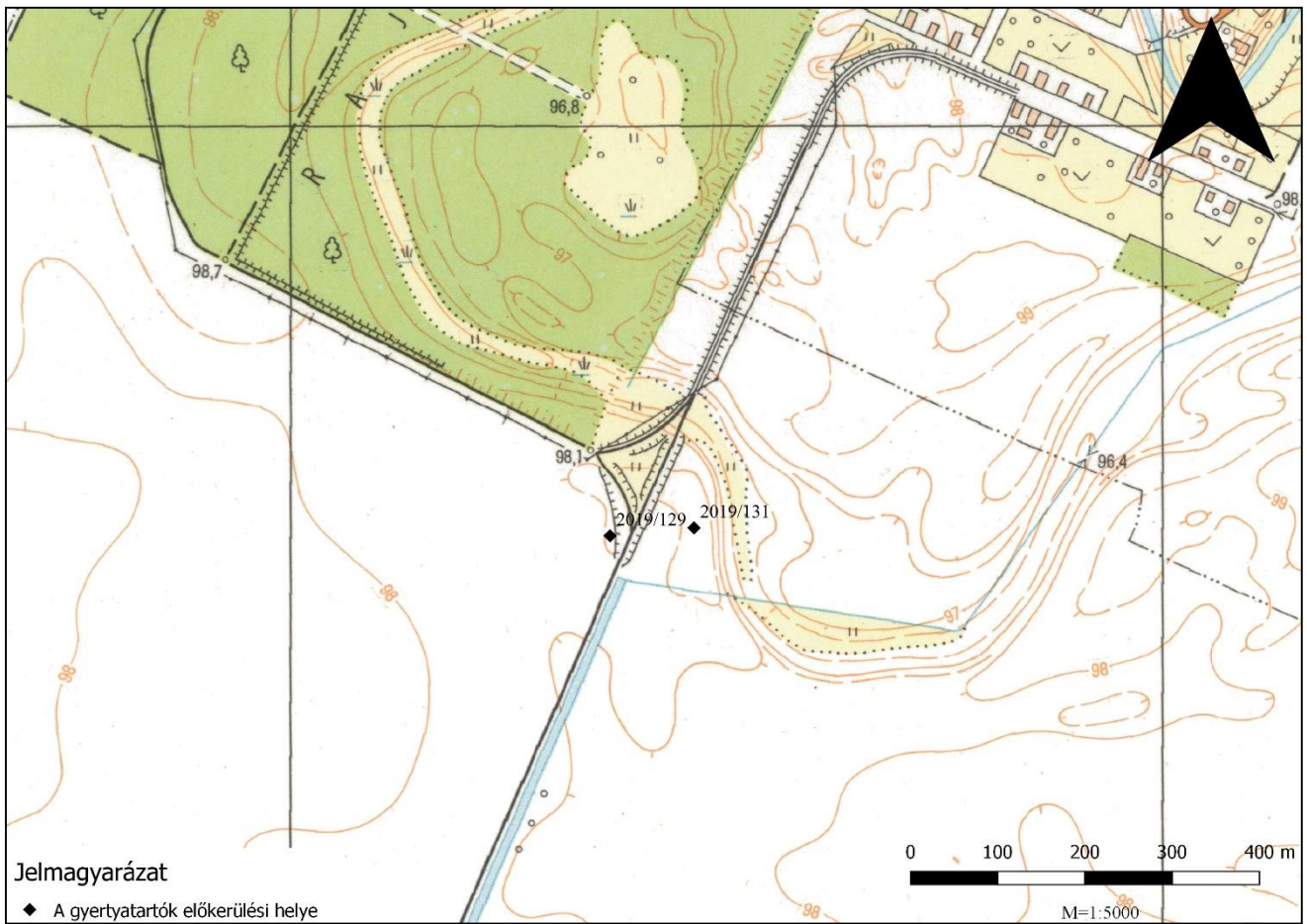
6. térkép: Végegyháza-Zsibrik-domb, Templom-halom (A térképet Hergott Kristóf készítette).

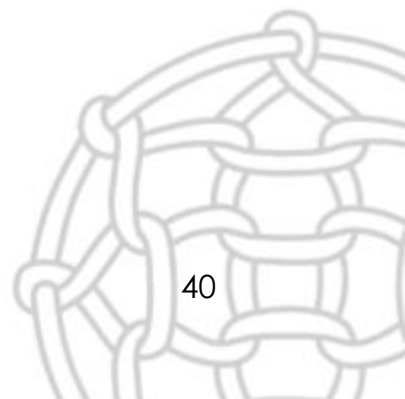

7. térkép: Mezőhegyes-17-es major II. (A térképet Hergott Kristóf készítette).

8. térkép: Mezőhegyes–Rajta-erdő, vasúti kitérő (A térképet Hergott Kristóf készítette).

Hergott Kristóf*

Késő avar leletek Mezőhegyes határából¹

1. Bevezetés²

A 6. század második felében betelepülő avarok az írott- és régészeti források alapján nem tekinthetők egységes népcsoportnak. Korábban már számos kutató felvetette ezt, de a Kaganátuson belüli kulturális különbségeket csak a regionális vizsgálatok alapján voltak képesek kimutatni a kutatók.³ Jelenleg az Avar Kaganátus területén belül a Duna-Tisza-Köze, valamint a Tisza-Maros-Körös vidék régiója tekinthető alaposan vizsgált területnek, köszönhetően Balogh Csilla,⁴ valamint Lőrinczy Gábor⁵ és Bende Livia munkásságának.⁶ Jelen munkám célja, hogy a Tisza-Maros-Körös vidék késő avar korához szolgáljon némi adalékkal egy korábban ismeretlen avar lelőhely bemutatásán keresztül. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a lelőhelyet kizárólag terepbejárásokkal és fémdetektoros kutatásokkal vizsgáltuk eddig, ebből eredően jelenleg a lelőhely talán több kérdést vet fel, mint amennyi válasszal szolgálhat.

2. A Tisza-Maros-Körös vidék

Az Avar Kaganátus anyagi kultúrájában kimutatható sokszínűségére jó példa a Tisza-Maros-Körös vidék avar kori anyaga, mely mind leletanyagában, mind temetkezési szokásában rendelkezik olyan sajátos vonásokkal, mely alapján jól körülhatárolható a Kaganátus területén belül. Először Csallány Dezső vette górcső alá a térség sajátos temetkezési szokásait,⁷ majd őt Kovrig Ilona,⁸ később pedig Lőrinczy Gábor követte, aki a térség kora avar korát vizsgálta behatóan.⁹ A Tisza-Maros-Körös vidék avar kori anyagával kapcsolatos kutatás kapcsán fontos kiemelni Bende Livia munkásságát, aki 2005-ben megvédett doktori dolgozatában behatóan vizsgálta a térség késő avar kori temetkezési szokásait.¹⁰ Megállapította, hogy a Körös-Tisza-Maros vidék temetkezési szokásainak egy része hasonló a kora és a késő avar korban, más részük viszont különbözik a

* Régész, Nagy Gyula Területi Múzeum, Orosháza, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi kar, Történelemtudományi doktori iskola. E-mail: hergott.kristof@gmail.com

¹ A cikk a 2019. november 8-án, az ELTE Bölcsészettudományi karán, Budapesten megrendezett *Mesterszakos Régészhallgatók Konferenciáján* elhangzott „Újabb késő avar temető a Tisza-Maros-Körös vidékén, Mezőhegyes határában” című előadásom alapján készült, annak átdolgozott, kibővített változata.

² Szeretnék e lábjegyzetben köszönetet mondani témavezetőmnek, Pintér-Nagy Katalinnak a dolgozat lektorálásáért.

³ A regionális vizsgálatokra újabb példa: Szücsi 2019.

⁴ Bővebben lásd: BALOGH 2013, BALOGH 2016.

⁵ Bővebben lásd: LŐRINCZY 1998, 323–372; LŐRINCZY 2001, 40–47.

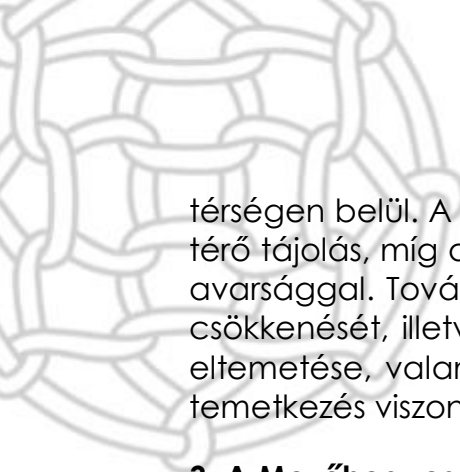
⁶ Bővebben lásd: BENDE 2005, BENDE 2017.

⁷ Bővebben lásd: CSALLÁNY 1954, 133–140; CSALLÁNY 1963, 21–38.

⁸ Bővebben lásd: KOVRIG 1955, 30–44.

⁹ Lásd 3. lábjegyzet.

¹⁰ Lásd 4. lábjegyzet.

térségen belül. A legmarkánsabb különbség a kora és késő avar korban az eltérő tájolás, míg a többi szokás valamilyen szinten rokonítható a tiszántúli korai avarsággal. További különbségnek tartja az állatáldozatok mennyiségének a csökkenését, illetve azok összetételének a változását. Az egész marha és juh eltemetése, valamint a részleges lovastemetkezés megszűnik, a lószerszámos temetkezés viszont elterjed ebben az időszakban.¹¹

3. A Mezőhegyes–7-es tábla lelőhely

Egy újabb avar lelőhely azonosítására nyílik lehetőségünk Mezőhegyes környékén, a 7-es tábla lelőhelyen, pusztán az ott előkerült fém- és kerámiaanyag alapján. Ennek a lehetőségét a megfelelő dokumentáció teremti meg, mivel az innen előkerült, és általam vizsgált fémtárgyak egytől egyig pontos GPS koordinátával kerültek felvételre egy viszonylag jól körül határolható területről. A tárgyak egytől egyig a mezőgazdasági művelés által bolygatott rétegekből származnak, ennél fogva esetükben a pontosabb kontextusba helyezésükre nincs lehetőség. Az orosházi múzeum múzeumbarát fémkeresőseinek, Kerekes Györgynek és Tóth Gábornak köszönhetően nyílik lehetőség a tárgyak, valamint a lelőhely vizsgálatára, hiszen műszeres bejárásaikkal az előkerült tárgyakat a műtrágyázás valamint a szántás leletkárosító hatásától mentették meg.¹²

A lelőhely a Mezőhegyes–7-es tábla néven van számon tartva, az orosházi múzeum nyilvántartásában pedig az MH5-ös lelőhelyazonosítót kapta. A területre először 2015-ben figyeltek fel, ekkor még csak szarmata és 8-9. századi kerámiatöredékek kerültek a múzeumba, illetve ez időtájt történt a lelőhely nyilvántartásba vétele is. Ezt követően az első fémléletek 2016-ban kerültek elő,

¹¹ BENCE 2017, 369.

¹² E lábjegyzetben szeretnék köszönetet mondani a múzeumbarát fémkeresőseinknek áldozatos munkájukért!

majd kisebb-nagyobb intenzitással, de fokozatosan láttak napvilágot az általam vizsgált tárgyak (1. tábla, 1. kép).¹³

Ha a lelőhely elhelyezkedését térképre vetítve vizsgáljuk, akkor jól láthatjuk, hogy teljesen beleillik a Bende Livia által vizsgált késő avar temető elhelyezkedésébe, ez alapján pedig a nagyjából felvázolt késő avar lelőhelyeink sorába is. Hasonlóan az eddig ismert lelőhelyekhez, a 7-es tábla is folyók közelében, az egykori Száraz ér és a Maros egykori ártere közelében helyezkedik el (1. tábla, 2. kép). A lelőhelyet valószínűleg egykoron minden oldalról folyók, illetve nagyobb állóvizek határolták.

Maguk a tárgyak viszonylag egységes helyen kerültek elő, É-D-i irányú szóródást mutatnak, mely összeegyeztethető magának a lelőhelynek a kiterjedésével. Az eddig előkerült avar korra keltezhető fémanyag a lelőhely É-i és D-i részén sűrűsödik inkább (1. tábla, 1. kép). A területen egy nagyobb dombhát húzódik patkó alakban, ezen a dombháton található a lelőhely É-i része. A lelőhelyen végzett terepbejárások során a dombtetőn, a lelőhely É-i részén nagyobb kerámia sűrűsödést tapasztaltunk. Az itt előkerült kerámiák között találunk bronzkori, valamint elszórta szarmata kori töredékeket, illetve a 8–9. század környékére keltezhető darabokat és jellegzetes Árpád-kori bográcstöredékeket is.

¹³ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a területről természetesen nem csak az avar korra keltezhető tárgyak kerültek elő, de jelen munkámnak nem célja ezek ismertetése, kizárólag az avar korral biztosan kapcsolatba hozható tárgyakkal szeretnék foglalkozni. A lelőhelyről előkerült tárgyakat alapvetően több csoportba lehet sorolni. Az elsőbe tartoznak a recens, vagy meghatározhatatlan korú amorf rézalapú ötvözetből készült töredékek, fémlapok, modern használati tárgyak. Ezek mellett több szarmata korú tárgy is napvilágot látott, jellemzően fibulák formájában, valamint néhány késő középkorra, kora újkorra keltezhető lelet is származik a lelőhelyről, többek között könnyveretek, különböző érmék tehetők erre a korszakra. Az innen előkerült leletek egy külön kategóriáját képezik azok a régészeti korú tárgyak, melyek szűkebb kontextus hiányában nehezen korszakolhatók. Ebbe a kategóriába sorolható tárgyak többek között egy szkíta nyílhegy, melyről jól tudjuk, hogy amulettként használatukra még az avar korban is találunk példát (lásd például: Zamárdi–Rétiföldek 100. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, 26; Taf. 13). A szkíta nyílhegyek avar kori előfordulásával legutóbb Szűcsi Frigyes foglalkozott behatóan doktori dolgozatában. Megállapította, hogy a legtöbb szkíta nyílhegy az Alföldön került elő, ahol az avar korban települések és temetők sora létesült kora vaskori lelőhelyek fölött, akaratlanul is bolygatva bizonyos „szkíta” objektumokat (főleg sírokat), amelyek ilyen nyílhegyeket tartalmaztak. Ennélfogva a mágikus célra medálként való használatuk relatíve népszerűvé vált. Az egészen nagy számuk és elterjedésük azt feltételezi, hogy egy bizonyos időszakban ezek a tárgyak viszonylag jól ismertté váltak és tudatosan adták-vették őket (SZÜCSI 2019, 116–117). A nyílhegy mellett még egy 7. századi bizánci nummiát sorolok ebbe a kategóriába. Annak ellenére, hogy a pénz jól keltezhető, mégis szórvány mivolta nem teszi lehetővé, hogy biztosan az avar korra keltezsem, hiszen az nem egy zárt együttesből származik, így csak a verési idejére következtethetünk, a használati idejére valamint a földre kerülésének dátumára nem. Véleményem szerint ezen érmékből annyi következtetés vonható le, hogy a verésük után kerülhettek, valószínűleg az avar-bizánci kapcsolatok révén a Kárpát-medencébe, azonban semmi sem igazolja vagy cáfolja, hogy azokat később nem használták, akár az avar kort követő évszázadokban, éppen ezért földbekerülésük ideje szórvány mivoltukból adódóan kérdéses. Ennélfogva jómagam eltekintek ezen tárgyak vizsgálatától.

4. A leletanyag ismertetése

4.1. Kerámia

A területről, ahogy azt már fentebb írtam, több korszak edénytöredékei is előkerültek, ezek közül azonban kizárólag a vélhetően a 8-9. század környékére keltezhető kerámiákkal kívánok foglalkozni, munkámnak nem célja a szarmata, valamint Árpád-kori töredékek elemzésének elvégzése. Az itt előkerült töredékek (2. tábla) kézikorongolt, durvára tört kavicszal soványított, rendszerint kívül-belül fekete, sötét- és világosbarna, törésfelületén fekete színű edények oldal-töredékei. Néhány darabon többszörösen bekarcolt hullámvonal és vízszintes vonalköteg díszítés figyelhető meg.

A terepbejárások során néhány olyan, kézzel készített töredék került elő, melynek morfológiai sajátosságai alapján talán valószínűsíteni lehet a korát, valamint a funkcióját. Ezen töredékek vastagfalúak, kívül fekete-szürke foltos, világosbarna, belül rendszerint homokszínű, törésfelületén narancssárga, szürke színűek, világosabb színű apróra tört kerámiazúzalékkal és apróra tört kavicszal soványítottak. Az egyik töredék az egyik végén lekerekített, ez talán sütőharang vagy parázsporító töredéke lehet, azonban mivel a töredéken kívül más, ehhez hasonló példány nem került elő, így nehéz megmondani pontos funkcióját. Erre vonatkozóan némi adalékkal szolgálhat Vida Tivadar azon megállapítása, hogy a sütőharangok, sütőfedők és a parázsbortók közötti funkcionális különbséget az alj egyenetlen kialakítása adhatja, mely a tűz vagy parázs életben tartásában játszhatott szerepet.¹⁴ Mivel a lelőhelyről ez az egyetlen töredék került elő, így annak pontos funkcióját nehéz megmondani, ennyi adat alapján pusztán csak feltételezni lehet, hogy ez a töredék is az avar korra keltezhető.

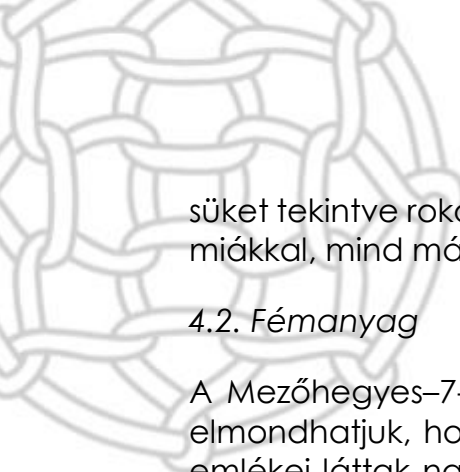
A lelőhelyről származó a kerámiatöredékekhez hasonló edényeket közöl Gergely Katalin 2018-as tanulmányában, Nagykovács–Harangodról. Az ott előkerült kerámiákat 2 technológiai egységre osztották, a kézikorongolt és kézzel formált edények csoportjára.¹⁵ Az általuk felgyűjtött párhuzamok és elemzések alapján elmondható, hogy az észak-magyarországi településeket, ahol a kerámiaanyagot a kézikorongolt kerámia és a kézzel formált sütőharangok teszik ki legnagyobb számban a 8–9. század környékére keltezhetjük.¹⁶

Esetünkben természetesen nem lehet azt mondani, hogy pusztán a kerámia alapján keltezhetjük a lelőhelyet, de annyi talán feltételezhető az általuk bemutatott párhuzamok alapján, hogy az itt előkerült korongolt kerámiák is a 8-9. század környékére tehetőek, hiszen azok mind morfológiájukat, mind díszíté-

¹⁴ VIDA 2011, 711.

¹⁵ GERGELY 2020, 201.

¹⁶ GERGELY 2020, 206.

süket tekintve rokoníthatók a Nagykálló–Harangod avar telepről előkerült kerámiákkal, mind más, az avar kor végére keltezhető települések edényeivel.¹⁷

4.2. Fémanyag

A Mezőhegyes–7-es tábla lelőhelyről előkerült fémanyagról általánosságban elmondhatjuk, hogy a területről legnagyobb számban a késő avar kor tárgyi emlékei láttak napvilágot. Egyértelművé teszi ezt a tárgyak anyaga, ugyanis egytől egyig rézötövetből készültek; emellett a készítéstechnika, mivel a veretek mindegyike öntött, némelyik utánvésett, valamint a tárgyakon megfigyelhető ábrázolásmód is a késő avar kor szellemi termékeit, az inda, valamint az állatfejeket reprezentálja.¹⁸ A lelőhelyről igen jó megtartású, kevésbé kopott különböző övgarnitúrák elemei, lószerszámveretek, valamint egy ólomgyöngy került elő, melyek egy igen szűk időhorizontot alkotnak, mivel a tárgyak és párhuzamaik mind a késő avar korra, a 8. század második felére, végére keltezhető, azonban véleményem szerint a lelőhely datálásának a pontosításához mindenképpen behatóbb vizsgálatok szükségesek. Sajnos a terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, hogy minden egyes tárgyat alaposan górcső alá vegyek, így csak a téma szempontjából releváns, jól keltezhető tárgyakkal kívánok foglalkozni, ennél fogva fontosnak tartom megjegyezni, hogy jelen munkában egy válogatást adok a Mezőhegyes–7-es tábla lelőhelyről előkerült avar kori leletanyagból.

4.2.1. Állatfejes övforgó

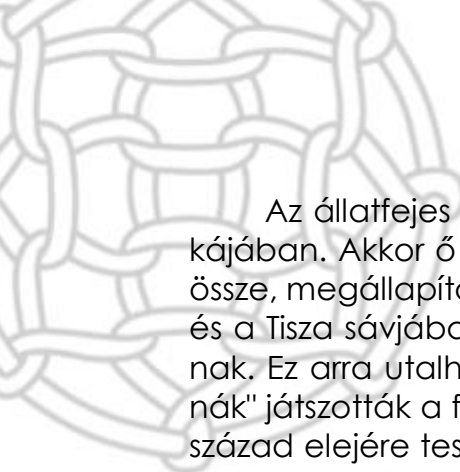
Az egyik innen előkerült, a lelőhely esetében legfiatalabb tárgy egy állatfejes övforgó (3. tábla). A tárgynak számos variációja ismert, legpontosabb analógiáit a Szeged–Fehértó A temető 292. sírjában,¹⁹ valamint egy csehországi példányban találtam meg. Jól látható, hogy a tárgy aszimmetrikus kialakítású, mivel nem tudta tökéletesen kitölteni az öntőmintát a rézötövet, szemben az analógiákkal, hiszen ott az övforgók mindkét vége állatfejben végződik. Közlebről megvizsgálva a veretet további öntésből eredő hibákat láthatunk rajta. Az övforgón több lunker is megfigyelhető, mely a hibás öntést, a rossz anyaghasználatot bizonyítja. Ez vélhetően a hidegfolyás miatt lehetett, vagyis mikor a formába öntött fém egyes helyeken a forma teljes kitöltése előtt megdermed. Ekkor a hidegfolyás pereme legömbölyített.²⁰

¹⁷ Hasonló edényeket közöl Hajdúnánás–Mácsai dűlőről Bajkai Rozália. Az általa közölt lassúkorongolt kerámiák soványító anyaga, valamint díszítése egyezést mutat a terepbejárás során talált kerámiákkal (BAJKAI 2014, 38; 40–41). A települést a 8-9. századra keltezi (BAJKAI 2014, 47). Takács Melinda doktori dolgozatában szintén az általam vizsgált töredékekhez hasonló kerámiákat ír le a Nyírség területéről. Az általa feldolgozott Nyíregyháza–Rozsrétszőlő lelőhelyről előkerült lassúkorongolt kerámia nagy száma az avar kor vége periódus, azaz a 9. századra történő keltezését feltételezi (TAKÁCS 2018, 124).

¹⁸ Fontosnak tartom kiemelni, hogy a tárgyak párhuzamkeresésénél kizárólag az Avar Kaganátus területén megtalálható nagytemetők anyagára támaszkodtam, célom csupán annyi volt ezzel, hogy érzékeltessem, hogy nem egyedi tárgyról beszélhetünk, nagy számban előfordulnak a Kaganátus területén.

¹⁹ MADARAS 1995, 115, 30 tábla, .

²⁰ SZENTHE 2012, 20.

Az állatfejes övforgókkal Kiss Gábor foglalkozott behatóan 1998-as munkájában. Akkor ő a Kárpát-medencéből ebből a típusból 23 darabot gyűjtött össze, megállapította, hogy sok esetben a nagyobb folyók, elsősorban a Duna és a Tisza sávjában, valamint a partjukon futó egykori utak környékén szóródnak. Ez arra utalhat véleménye szerint, hogy elterjedésükben ezek a „csatornák” játszották a fő szerepet. A tárgyak használati idejét a 7. század végére, 8. század elejére teszi. Az általa felgyűjtött analógiák jórészt a Balkánon sűrűsödnek ez alapján pedig úgy véli, hogy a tárgytypus formája is a Bizánci Birodalom területén alakult ki, és használata innen terjedt el észak felé, maga az övforgó prototípusa a Bizánci Birodalomban, illetve annak peremterületén, a Kárpát-medencében és a tőle délre, az Adriai-tenger keleti partvidékén nagyjából egy időben fejlődhetett ki a 7. század folyamán.

Alaposabban megvizsgálva azonban a Kiss Gábor által felgyűjtött analógiákat, illetve azok kísérő leleteit akkor a 7. század végi–8. század eleji keltezés pontosíthatóvá válik. Ha megvizsgáljuk a Szeged–Fehértó A temetőből előkerült példányt, mely igen közeli rokona lehet a mezőhegyesi veretnek, akkor láthatjuk, hogy a veretet Kiss Gábor is az SPA I-es fázisra (Kr. u. 710–725) teszi.²¹ Egy másik, szintén hasonló veretet, mely a tiszafüredi temető 25. sírjából került elő Garam Éva nagyjából a 8. század 1. fele és 3. harmada közé keltez,²² ezt Kiss Gábor szintén az SPA I-II (Kr. u. 710–760) fázisra teszi.²³ Szintén ebből a temetőből, a 201a. sírból szórványként, egy páros gyermeksír betöltéséből került elő egy hasonló veret,²⁴ ezt sem Garam, sem pedig Kiss Gábor nem keltezte, azonban úgy vélem, hogy a tárgy esetében itt is feltételezhetjük az összegyűjtött párhuzamok alapján a 8. századi keltezést, pontosabban a 710–760-ra való datálást. A mezőhegyesi veretnek egy másik analógiáját találhatjuk meg egy Hevlin (Csehország) területéről származó példány esetében is, melyet Kiss Gábor az SPA II-es (Kr. u. 725–760) fázisra keltez.²⁵

Ez alapján feltételezem, hogy a Mezőhegyesen előkerült példányt is biztossággal keltezhetjük a 8. század eleje és 2. fele közé (Kr. u. 710–760) a fentebb tárgyalt párhuzamok alapján.

4.2.2. Indás kisszíjvég

A lelőhelyről előkerült egy az egyik oldalán indamotívummal díszített öntött kisszíjvég (4. tábla). A tárgy köpűvel kapcsolódott a szíjhoz, szegecse hiányzik, a köpű hátoldala töredékes. Analógiáját egy szlovákiai példányban találhatjuk meg.²⁶ A szíjvéget a publikáló az SPA I-II fázis (Kr. u. 710–760) közé keltezte.²⁷ A mezőhegyesi veret motívumának párhuzamát pedig a Székkutas–Kápolnadűlő 93 és 208. sírjainak övforgóin véltem felfedezni.²⁸ Magát a motívumot Szenthe a naturális laposindás körbe, azon belül is a kétlevelű félpalmetták csoportjába

²¹ STADLER 1996, 461; Kiss 1998, 467.

²² GARAM 1995, 224.

²³ STADLER 1996, 461; Kiss 1998, 468.

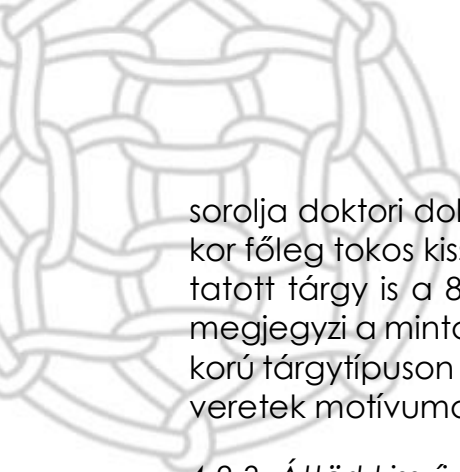
²⁴ GARAM 1995, 32.

²⁵ Kiss 1998, 467.

²⁶ PROFANTOVA 1992, 756.

²⁷ PROFANTOVA 1992, 614–615.

²⁸ B. NAGY 2003, 118; 148.

sorolja doktori dolgozatában, a motívumot a 8. század első felére keltezi,²⁹ ekkor főleg tokos kisszíjvégeken alkalmazták azt, így vélhetően az általam bemutatott tárgy is a 8. század 1. felétől keltezhető az analógiák alapján. Szenthe megjegyzi a mintatípussal kapcsolatban, hogy kisszíjvégek mellett néhány egykorú tárgytipuson is előfordul,³⁰ erre jó példa az itt ismertetett két propeller alakú veretek motívumai is.

4.2.3. Áttört kisszíjvég

A tárgy rézötvözetből készült, öntött, áttört díszű (5. tábla). Közelebbről megvizsgálva jól látható, hogy igen rossz minőségű a veret kialakítása, mivel az alapanyagul szolgáló fém nem tudta kitölteni az öntőmintát, valamint maga a forma is igen elnagyolt.

A tárgy párhuzamait megtalálhatjuk szebb és silányabb kivitelben is számos késő avar temetőben, például a szintén Tisza-Maros-Körös vidéki Székkutas–Kápolnadűlői temető 3. sírjában nyugvó egyén övgarnitúráján.³¹ A sírban kis- és nagyszíjvégeként is ez a verettípus, illetve motívuma fordul elő, de a róla készült rajz alapján azt láthatjuk, hogy sokkal szebb kidolgozású. A másik analógia szintén e temető szórványanyagából került elő,³² ez már némileg rosszabb kivitelű, látható, hogy itt is hiányos a motívum. Az általam is tárgyalt verethez hasonló került elő Felgyő–Ürmös tanyáról is, a 63. sírból.³³ Ha elfogadjuk a mezőhegyesi veret analógiáit, akkor a tárgyat a 8. század végére keltezhetsük a motívuma alapján. Szenthe Gergely szerint ez a minta tipológiailag szűk rokonsági kört alkotó tárgytipusokon (rögzítőfüles-tokos, áttört mintaterű nagy- és kisszíjvégek, keskeny pajzs alakú veretek) nagy darabszámú, ornamentikaformai szempontból is zárt, állandó horizontot alkot,³⁴ ezek alapján a 8. század végi keltezés véleményem szerint valószínűsíthető a mezőhegyesi példány esetében.

4.2.4. Állatfejes lószerszámveretek

A lelőhelyről előkerült avar korra keltezhető tárgyak talán legérdekesebbike az állatfejet ábrázoló veretek (6. tábla). Ez, és egy kisebb veret az egyetlen eddig publikált tárgy a lelőhelyről.³⁵ A tárgyakkal Csuthy András foglalkozott behatóan, megállapítása szerint a poncolt hátterű, inda- vagy palmettamotívummal díszített vadkanfejes veretek ugyan előfordulnak a késő avar kori leletanyagban, állatküzdelmi jelenettel díszített darab azonban korábban egy sem volt ismert.³⁶ A tárgytipussal Garam Éva is alaposan foglalkozott, a két állatfejes veret az általa definiált bőcsi körhöz sorolható, a nagyszentmiklósi körrel rokonítható. Garam Éva szerint az ehhez a körhöz tartó állatfejes veretek jobbra

²⁹ SZENTHE 2012, 16–17.

³⁰ SZENTHE 2012, 16.

³¹ B. NAGY 2003, 77.

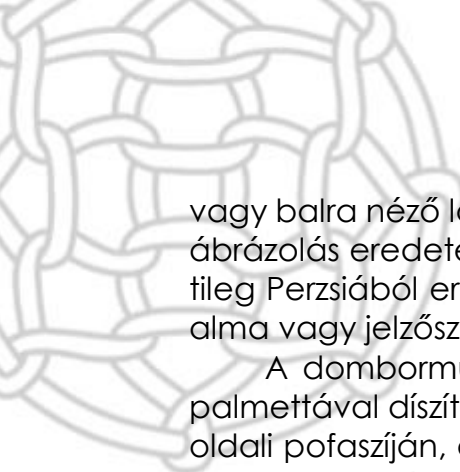
³² B. NAGY 2003, 273.

³³ BALOGH 2010, 303.

³⁴ SZENTHE 2012, 148.

³⁵ Köszönhetően Csuthy András munkásságának. Bővebben lásd: CSUTHY 2018; CSUTHY 2019.

³⁶ CSUTHY 2018, 56.

vagy balra néző ló, vagy több esetben vadkanfejet ábrázolnak.³⁷ A vadkanfej ábrázolás eredetéről Csuthy azt a megállapítást teszi, hogy a motívum eredetileg Perzsiából eredhet, térben és időben széles körben elterjedt, jelentéstartalma vagy jelzőszerepe azonban vélhetően változáson ment át.³⁸

A domborműszerűen kiképzett állatfejek felülete poncolt háttérű vésett palmettával díszített vagy díszítetlen, sima. A nagyobb veretek a ló jobb, ill. bal oldali pofaszíján, a szíjazat elágazásánál, a kisebbek pedig ugyancsak a jobb és bal oldali szíjazaton, mint díszítő veretek szolgálhattak. A veretek felerősítése 2-3, a veretet átütő szeggel történt.³⁹

A verettípus analógiái a bőcsi kör veretei között kereshetők (7. tábla). A maga nemében unikálisnak tekinthető állatküzdelmi jelenetet ábrázoló veretnek a pontos párhuzama eddig nem ismert, de a poncolt háttér és a vésett motívum, valamint maga az állatfej megformálása vitathatatlan hasonlóságokat mutat a békés-vizesbánomi temető 2. sírjából előkerült verettel.⁴⁰ A poncolt háttér egy kaposvári példányon is megtalálható,⁴¹ emellett a pikkelyszerű díszítés egy gelléri (Szlovákia) vereten is megjelenik.⁴² Legutóbb Baja környékéről került elő, szintén a fémdetektoros kutatásoknak köszönhetően, egy kis és egy nagyméretű állatfejes veret, mely szintén a bőcsi körhöz sorolható a kialakítása alapján.⁴³ Ezeket a vereteket Garam Éva a 9. századra tette.⁴⁴ Ezzel szemben Madaras László a 8. század utolsó negyedére keltezte a vadkanfejes lószerszámdíszeket, míg a hasonló övvereteket legfeljebb a 8. század első harmadára tette.⁴⁵ Csuthy szerint viszont ezek a veretek a késő avar kor utolsó fázisaira tehetők, a 8. század második felére és a 9. század elejére.

A tárgyak elterjedését megvizsgálva a Kárpát-medencében a folyók mente és a hatalmi központok lehetnek meghatározók, a lelőhelyek többsége északnyugaton (Gellér, Komárom, Dunaradvány), a Duna délebbi vonalán (Solt, Baja, Dunacséb), illetve a Tisza mellékfolyóinál (Bőcs, Békés, Mezőhegyes), ezen kívül pedig a Balatontól délre (Vörs, Kaposvár), illetve a Duna–Tisza közén (Kiskunhalas) találhatóak.⁴⁶ A Kárpát-medencén kívül nagy számban előkerült darabok Csuthy véleménye szerint nyersanyagként vagy zsákmányként kerülhettek az eredeti elterjedési területüktől távolra, vagyis a mai Bulgária, Csehország, Horvátország és Szlovákia területére.⁴⁷

³⁷ GARAM 1981, 35.

³⁸ CSUTHY 2019, 334.

³⁹ CSUTHY 2018, 56.

⁴⁰ GARAM 1981, 40.

⁴¹ GARAM 1981, 42.

⁴² GARAM 1981, 41.

⁴³ Ezúton köszönöm Pap Evelinnek, hogy felhasználhattam a vereteket a munkámban!

⁴⁴ GARAM 1981, 50.

⁴⁵ MADARAS 1993, 17.

⁴⁶ CSUTHY 2019, 337.

⁴⁷ CSUTHY 2019, 335.

5. A leletanyag értékelése

A Mezőhegyes–7-es tábla lelőhelyről előkerült féMLELETEKRŐL elmondható, hogy a variabilitásukból adódóan több garnitúra részét képezhették. Ez alól kivétel lehet a két állatfejes veret, melyek valószínűleg ugyan annak a lószerszámzatnak a díszei lehettek.⁴⁸ Mindemellett a tárgyak igen egységes időhorizontot adnak, a kerámiát és a fémanyagot is egyaránt a 8. század 2. fele–9. század eleje közé keltezhetjük. A kerámiaanyag alapján elmondható, hogy az eddigi kutatások alapján az avar korra keltezhető példányok közül a kézzel formált kerámia aránya elenyésző a korongolttal szemben.

A lelőhelyről számos viseleti elem került elő, mely alapján könnyen feltételezhetjük, hogy egy esetleges temetővel számolhatunk. Mindemellett a lelőhelyen szép számmal fordulnak elő a késő avar korra keltezhető korongolt kerámiák is, ez is erősítheti egy temető esetleges meglétét, hiszen jól tudjuk, hogy a Tisza-Maros-Körös vidéken gyakori temetkezési szokás az edény (pontosabban étel vagy ital) melléklet adása.⁴⁹

A temető meglétének a felvetését árnyalhatja az a tény, hogy az eddigi terepbejárások során semmilyen embercsontot nem találtunk, ellenben a területről nem csak olyan kerámiatöredékek származnak melyek kimondottan sírkerámiák lehetnének, ugyanis igen kis számban, de ismerünk olyan vastagfalú kerámiatöredékeket melyek egy része sütőharang töredékeként is értelmezhető, ez felveti annak is a lehetőségét, hogy akár egy településsel is számolhatunk a 7-es tábla lelőhelyen. Ellenérvként a telep esetében az róható fel, hogy a terepbejárások során a lelőhely azon részén ahonnan az avar korra keltezhető veretek kerültek elő patics, vagy egyéb kora középkori építményre utaló leletet nem találtunk, kizárólag kerámiát.

A kérdést tovább bonyolíthatja az a tény is, hogy az sem példa nélküli, hogy a késő avar településen belül temetkeztek is az ott élők,⁵⁰ ennél fogva mindaddig nyitott marad a kérdés, hogy teleppel vagy temetővel számolhatunk-e amíg a területet behatóbb módszerekkel nem vizsgáljuk. A rendelkezésünkre álló adatok alapján tehát annyit mondhatunk, hogy nem lehet eldönteni pontosan, hogy a Mezőhegyes–7-es tábla lelőhely egy késő avar temetőt vagy egy települést rejt magában, ehhez mindenképpen behatóbb vizsgálatok szükségesek, annyi azonban bizonyos az eddig előkerült leletanyag alapján, hogy a területen biztosan számolhatunk egy késő avar lelőhely meglétével.

6. Összefoglalás

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Mezőhegyes–7-es táblán egy a földművelés pusztító munkájának kitett lelőhellyel kell számolni. Munkámmal arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy vannak még kutatásra váró területek a Tisza-Maros-Körös vidéken, melyek alaposabb megismerésével árnyalhatjuk, és talán némiképp módosíthatjuk az eddigi képünket a térség avar koráról, valamint

⁴⁸ CSUTHY 2019, 335.

⁴⁹ Bővebben lásd: BENDE 2017.

⁵⁰ TAKÁCS 2018, 111.

az Avar Kaganátus népességéről, azonban ha nem kezdjük el idejében vizsgálni ezeket a területeket akkor a földműveléssel járó erózió miatt semmivé lesznek.

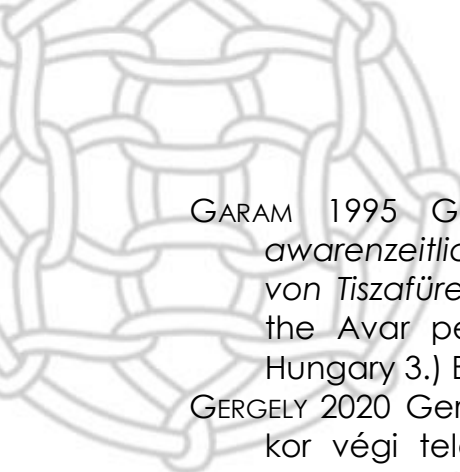
A 7-es tábláról előkerült tárgyak széles körben elterjedtek az Avar Kaganátus területén belül, illetve azon kívül is megtalálhatóak analógiáik; mégis ahhoz, hogy a lelőhelyről pontos képet kaphassunk elengedhetetlen annak további, alaposabb vizsgálata. Az előkerült fémtárgyak kopottságának mértéke sok esetben utal arra, hogy kevés ideig lehettek használatban, így feltehető, hogy készítésük után nem sokkal földbe kerültek, ez alapján véleményem szerint kizárható a másodlagos felhasználás következtében történő földbe kerülés, erre a nagyobb mennyiségű egységes horizontot alkotó leletanyag is utalhat.

Nyilvánvaló, hogy ezek az adatok pusztán arra világítanak rá, hogy a területen egy pusztuló félben lévő avar lelőhellyel kell számolni; ahhoz, hogy pontosítsuk az eddig kialakult képet mindenképpen érdemes lenne ásatást folytatni a területen. Amíg nem vizsgáljuk behatóan a Mezőhegyes–7-es tábla lelőhelyet addig csak kérdések merülnek fel vele kapcsolatban. Telep vagy temető volt ez a terület az avar kor alkonyán? Ha temető akkor van korábbi szakasza vagy tisztán késő avar? Temető esetén hány sírral kell számolni, mekkora a sírmező valódi kiterjedése? Ha település akkor mit keresnek jó állapotú, kevésbé kopott veretek a lelőhelyen? Mire utalhat egy telep esetében ezeknek az ötvöstárgyaknak a megléte? Eddigi ismereteink alapján elmondhatjuk, hogy az itt előkerült tárgyakat a párhuzamaik alapján a 8. század 2. fele–9. század eleje közé keltezhetjük.

Ahhoz, hogy a fenti kérdésekre megnyugtató választ kaphassunk mindenképpen érdemes lenne behatóbban vizsgálni a lelőhelyet, melyet a jövőben szeretnénk is megvalósítani.

Irodalomjegyzék

- BAJKAI 2014 Bajkai Rozália: Késő avar kori település Hajdúnánás határában. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 85 (2014), 29–60.
- BALOGH 2010 Balogh Csilla: A Felgyő, ürmös-tanyai avar kori temető. In: *Felgyő, Ürmös-tanya*. Szerk: Balogh Csilla, P. Fischl Klára. [A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Monumenta Archeologica 1.] Szeged 2010, 185–381.
- BALOGH 2013 Balogh Csilla: *A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái*. Doktori Disszertáció. Budapest 2013.
- BALOGH 2016 Balogh Csilla: *Régészeti adatok a Duna-Tisza közi avarok történetéhez*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia] Budapest 2016.
- BÁRDOS–GARAM 2009 Bárdos, Edit; Garam, Éva: *Das Awarzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. [Monumenta Avarorum Archeologica 9.] Budapest 2009.
- BENDE 2005 Bende Livia: *Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében*. Doktori Disszertáció. Kézirat. Budapest 2005.
- BENDE 2017 Bende Livia: *Temetkezési szokások a Tisza-Maros-Körös közén az avar kor második felében*. Szerk: Lőrinczy Gábor. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia] Budapest 2017.
- B. NAGY 2003 B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. [A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Monographia Archeologica 1.] Szeged 2003
- CSALLÁNY 1954 Csallány Dezső: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur bolgárok (hunok) temetkezési szokásához és régészeti hagyatékához. *Archaeológiai Értesítő* 80 (1953), 133–140.
- CSALLÁNY 1963 Csallány Dezső: A kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. *Archaeológiai Értesítő* 90 (1963), 21–38.
- CSUTHY 2018 Csuthy András: Avar kori vadkanfejes veretek Mezőhegyes határából. In: *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 19 – Fémek a földből I*. Szerk: Bíró Gyöngyvér, Katona Kiss Attila, Rózsa Zoltán. Orosháza 2018, 54–56.
- CSUTHY 2019 Csuthy András: Kiegészítés az állatfej alakú lószerszámveretek témaköréhez. In: *Hatalmi Központok az Avar Kaganátusban*. Szerk: Balogh Csilla, Szentpéteri József, Wicker Erika. Kecskemét 2019, 333–348.
- DEKAN 1980 Dekan, Jan: *Moravia Magna*. Pozsony 1980.
- GARAM 1981 Sz. Garam Éva: A bőcsi késő avar lelet és köre. *Archaeológiai Értesítő* 108 (1981), 34–51.

GARAM 1995 Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. (Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary 3.) Budapest 1995.

GERGELY 2020 Gergely Katalin: Avar kor végi település Északkelet-Magyarországon: Nagykálló–Harangod. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2018 (2020), 189–212.

KOVRIG 1955 L. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő* 82 (1955), 30–44.

KISS 1998 Kiss Gábor: A késő avar kori állatfejes övforgók és akasztóveretek. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 4 (1998), 561–495.

LŐRINCZY 1998 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 4 (1998), 323–372.

LŐRINCZY 2001 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk. Márton A. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 14.] Budapest 2001, 40–47.

MADARAS 1993 Madaras László: Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged 1993, 11–32.

MADARAS 1995 Madaras, László: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” cemeteries*. [Das Awarische Corpus – Avar corpus füzetek 3.] Szerk.: Madaras, L. Debrecen–Budapest 1995.

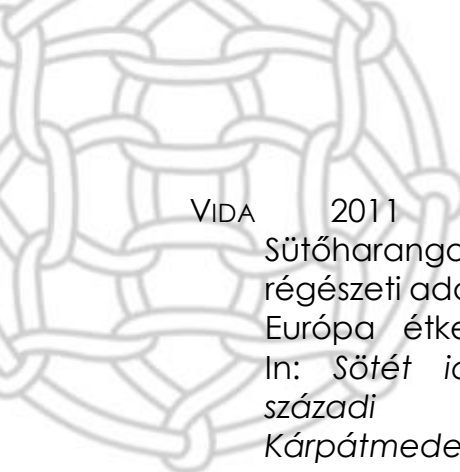
PROFANTOVA 1992 Profantova, Nada: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. in: *Awarenforschungen* II. [Arch. Austr. Monographien 2, Studien zur Archäologie der Awaren 4.] Szerk: Daim, Falko. Wien 1992, 605–778.

STADLER 1996 Stadler, Peter: Archäologie am Computer: Awarische Chronologie mit Hilfe der Seriation von Grabkomplexen. In: *Reitervölker aus dem Osten. „Hunne + Awaren.”* Halbtorn 1996, 456–461.

SZENTHE 2012 Szenthe Gergely: *A késő avar kori növényi ornamentika*. Doktori disszertáció. Budapest, 2012.

SZÜCSI 2019 Szücsi Frigyes: *Temetkezési szokások az avar kori Mezőföldön és az 5 – 10. századi térhasználati és kontinuitási kérdések*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2019.

TAKÁCS 2018 Takács Melinda: *Egy kora középkori település a Nyírségben. Adatok a Felső-Tisza-vidék kora középkori településtörténetéhez*. Doktori Disszertáció. Kézirat. Szeged 2018.

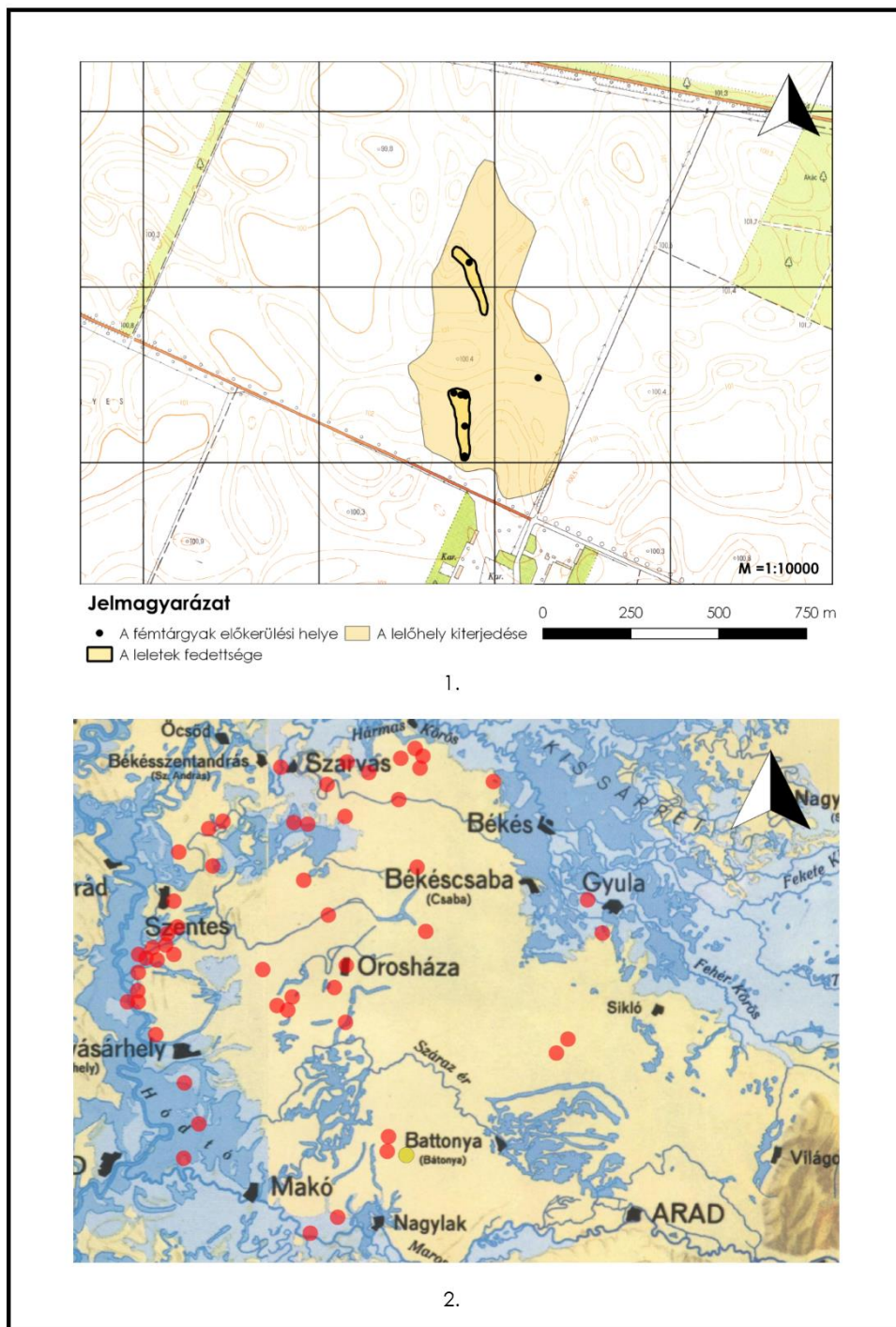
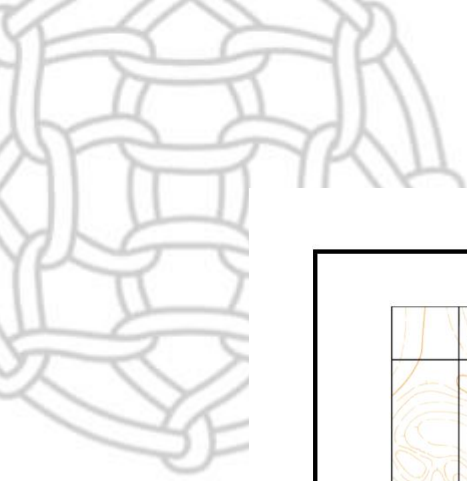
VIDA 2011 Vida Tivadar:
Sütőharangok és sütőfedők –
régészeti adatok Dél- és Közép-
Európa étkezési kultúrájához.
In: *Sötét idők falvai. 8–11.
századi települések a
Kárpátmedencében. Tempora
Obscura*. Szerk.: Kolozsi Barbara
– Szilágyi Krisztián Antal.
Debrecen 2011, 701–817.

Kristóf Hergott

Late avar age finds from along the border of Mezőhegyes

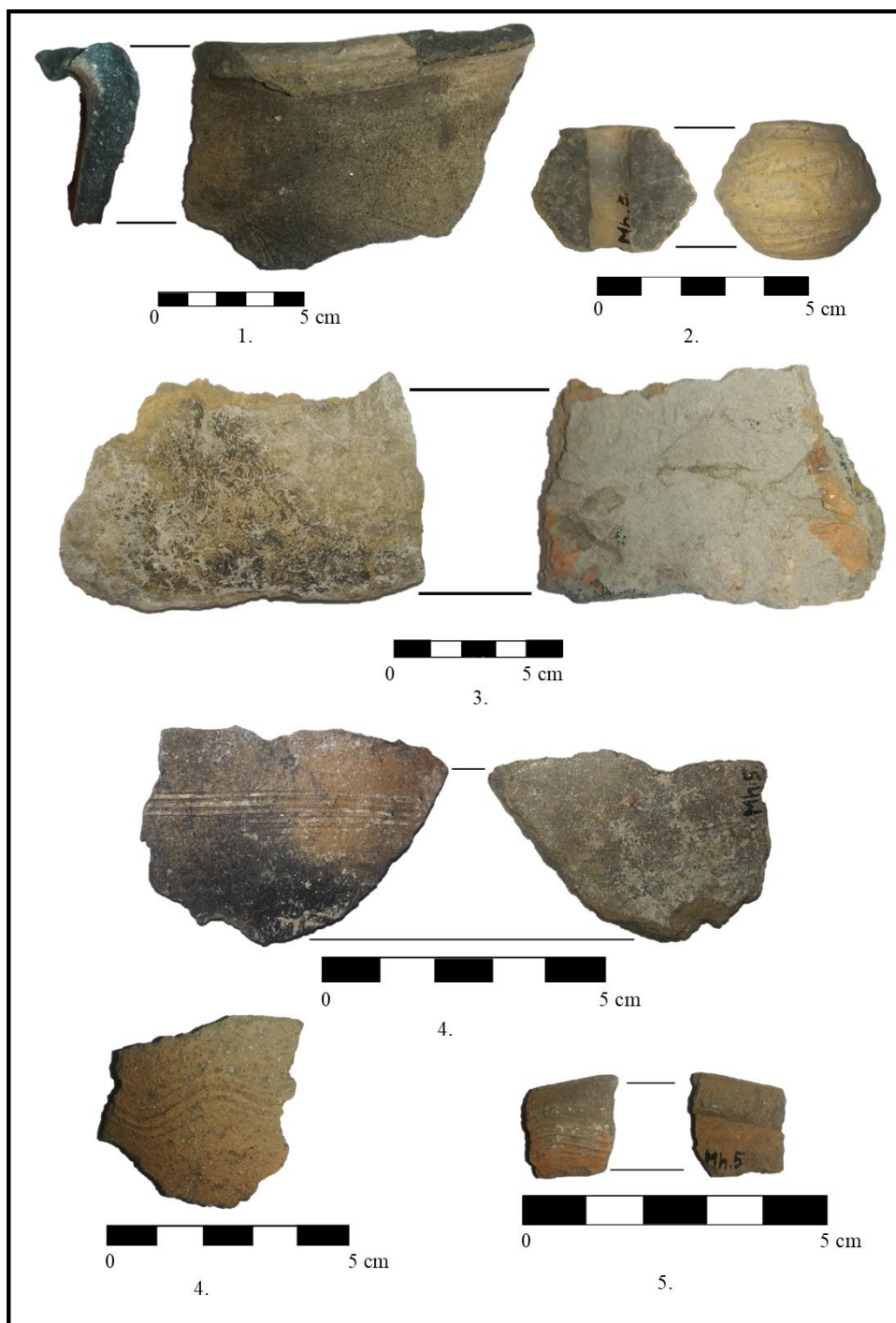
The aim of my present work is to provide some additions to the late Avar age of the Tisza-Maros-Körös region through the presentation of a previously unknown Avar site. I think it is important to emphasize that the site has only been investigated through reconnaissance surveys and metal detector surveys so far, as a result of which the site may raise more questions than it currently provides answers to. Through the review of the Mezőhegyes–7-es tábla site, I wanted to draw attention to the fact that are still researchable areas in the Tisza-Maros-Körös region, which, if we do not start researching in time, will be nullified by the erosion of agriculture. The finds from the 7-es tábla site are their analogies are widespread inside and outside the territory of the Avar Kaganate, yet in order to get an accurate picture of the site, a more thorough examination of it is essential. The degree of wear of metal finds in many cases suggests that they may have been in use for a short time, so it can be assumed that they were dug into the ground shortly after they were made. Until we thoroughly examine the site of the Mezőhegyes–7-es tábla, only questions arise in connection with it. Was this area a settlement or cemetery at dusk in the Avar era? If it was a cemetery then it have an earlier period or is it a purely late Avar site? In the case of a cemetery, how many graves are to be reckoned with? What is the real extent of the grave field? If its a settlement then how is it here in good condition, little worn fittings? What can the presence of these metal fittings in a settlement suggest? Based on our knowledge so far, we can say that the objects found here, based on their parallels, date from the 2nd half of the 8th century to the beginning of the 9th century.

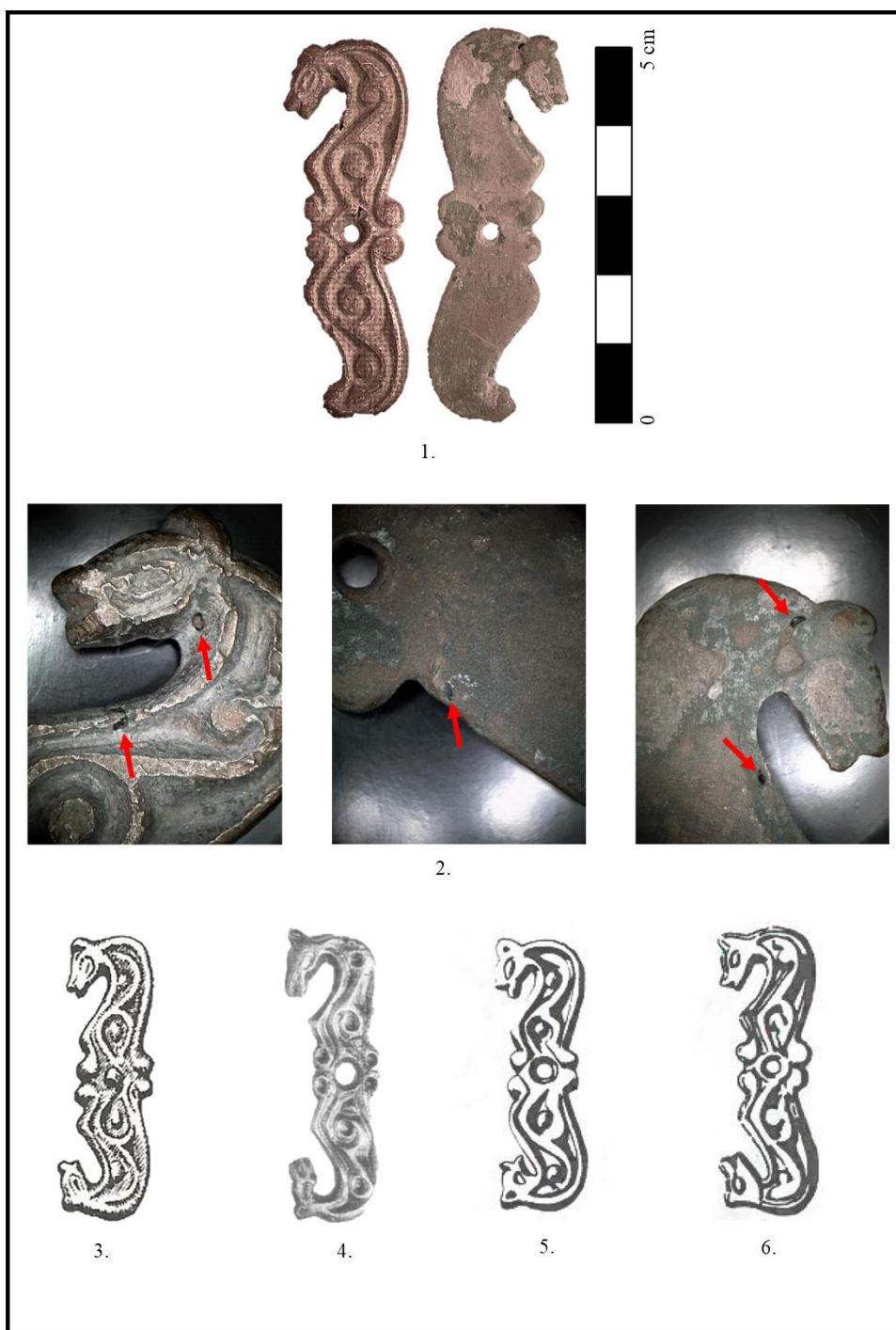
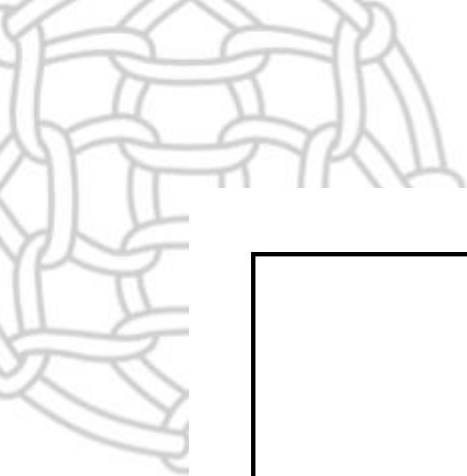
1. tábla, 1. kép: A lelőhely kiterjedése az eddig előkerült avar kori leletek előkerülési helyével.

2. kép: A Tisza-Maros-Körös vidék késő avar lelőhelyei Bende Livia gyűjtése alapján (BENDE 2017, 340). Sárgával jelölve a Mezőhegyes-7-es tábla lelőhely.

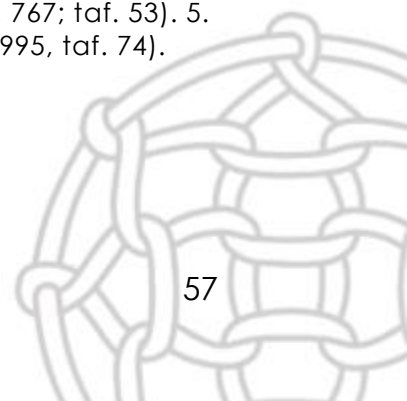

2. tábla: Válogatás a Mezőhegyes – 7-es tábla lelőhely avar kori kerámiáiból (a szerző felvétele): 1. korongolt, farkasfogmintával díszített fazék perem- és oldaltöredéke. 2. Bekarcolt díszes orsógomb töredéke. 3. Sütőharang töredéke. 4. Vízszintesen és hullámvonallal többszörösen bekarcolt korongolt edények oldaltöredékei. 5. Belső peremdíszes edény peremtöredéke.

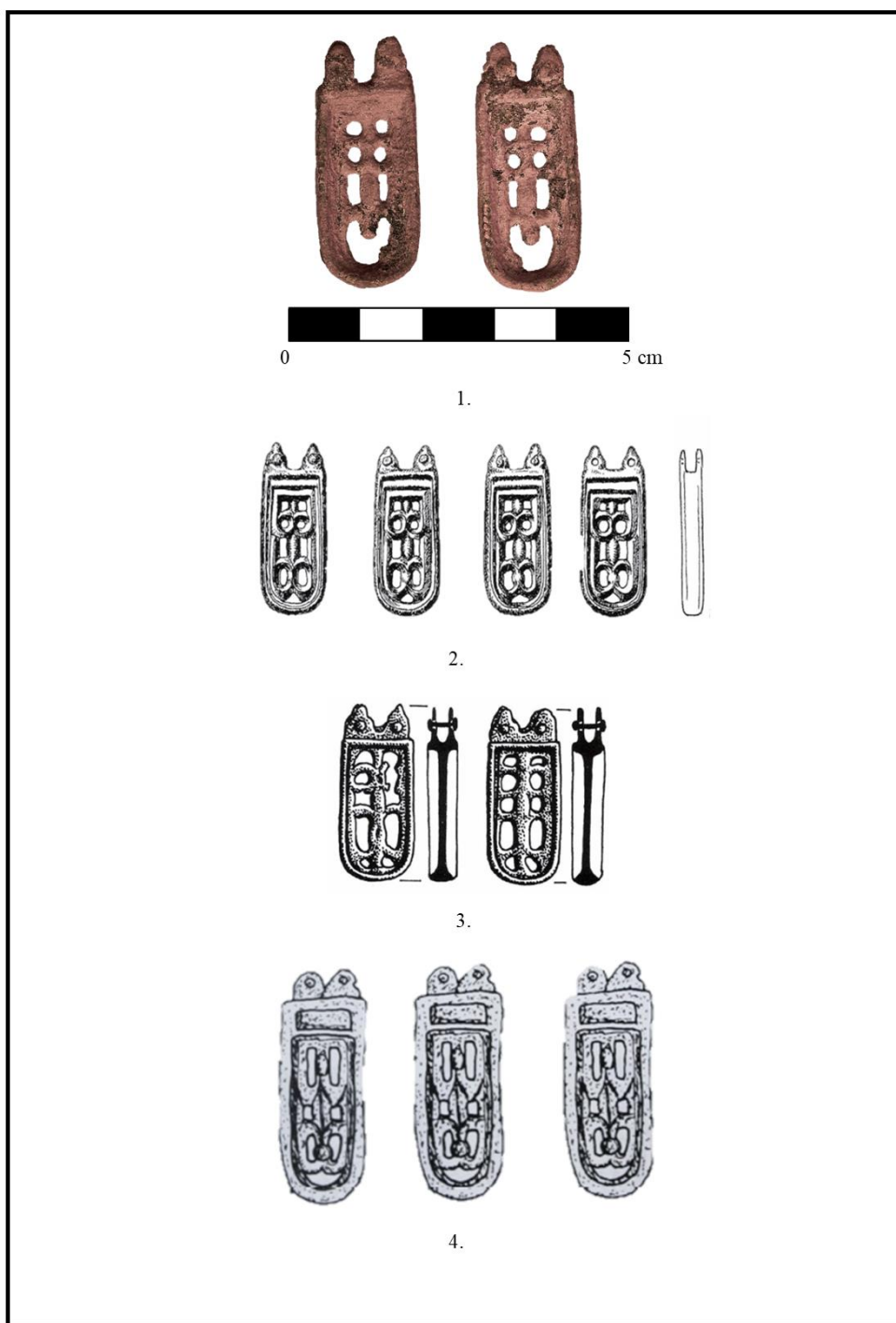

3. tábla: 1. Állatfejes övforgó (a szerző felvétele). (Gy.sz: 2020/23.2. H.: 5 cm, Sz.: 1,7 cm, V.: 0,2 cm, S: 9,58 gr). 2. Az övforgón megfigyelhető öntési hibák makrófelvételei (a szerző felvétele). 3. Az övforgó páhuzamai (méretarány nélkül): Szeged – Fehértó 292. sír (MADARAS 1995, 115; 30 tábla,). 4. Hevlín (Csehország) (PROFANTOVA 1992, 767; taf. 53). 5. Tiszafüred 25. sír (GARAM 1995, taf. 59). 6. Tiszafüred 201a. sír (GARAM 1995, taf. 74).

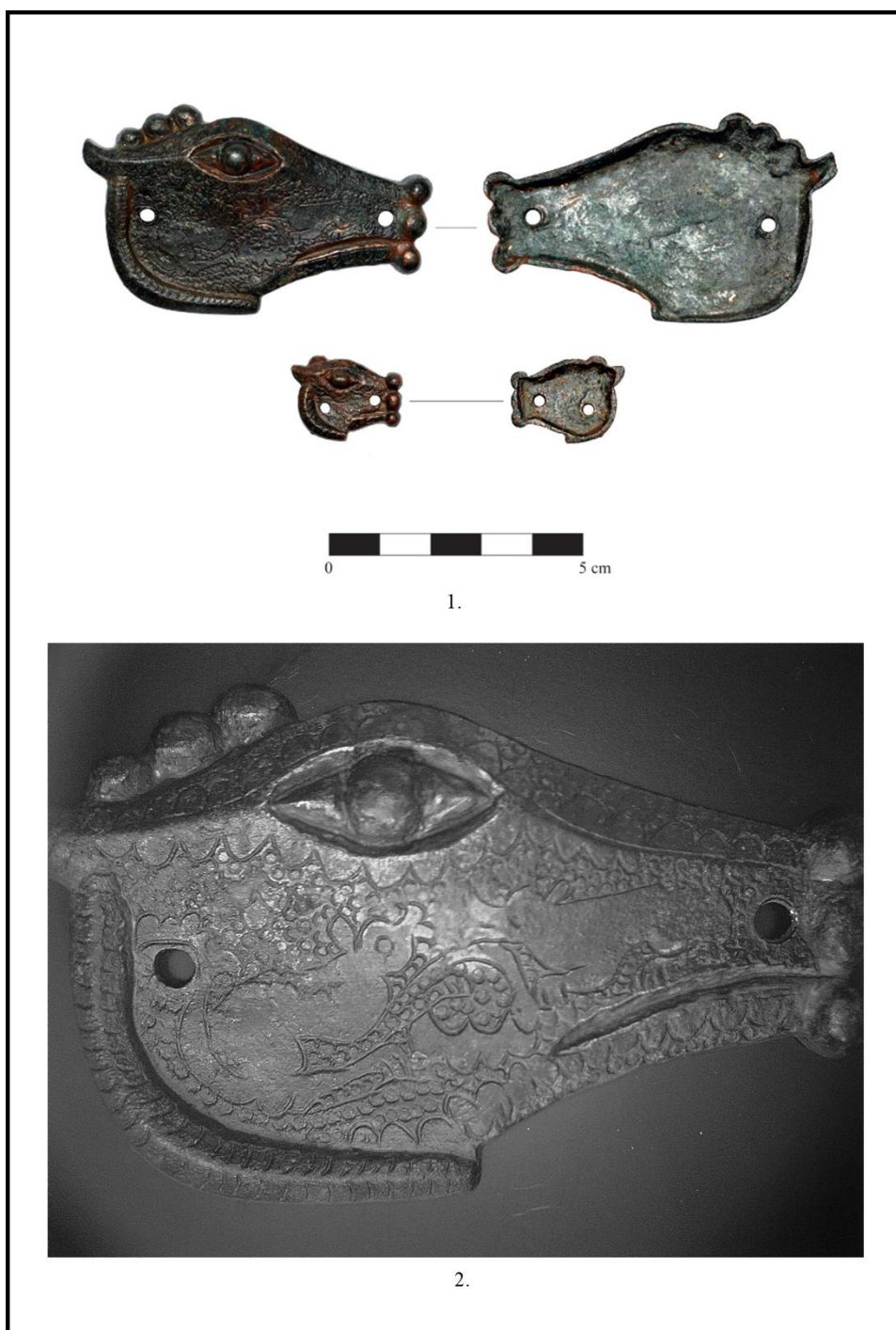

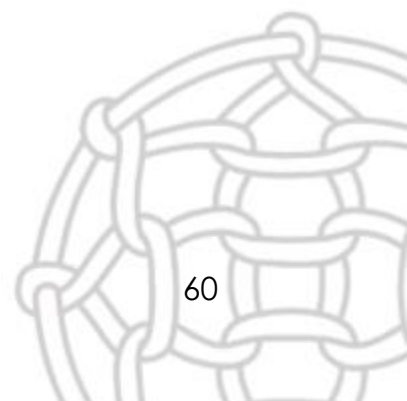
4. tábla: 1. Indadíszes kisszíjvég (a szerző felvétele). (Gy.sz: 2017/67. H.: 3,8 cm, Sz.: 1,2 cm, V.: 0,2 cm, S: 6,80 gr). 2. A kisszíjvég párhuzamai (méretarány nélkül): Morvaszentjános (Moravsky Jan, Szlovákia) (PROFANTOVA 1992, 756; taf 42). 3. Székkutas–Kápolnadűlő, 93. sír (B. NAGY 2003, 116; 43. kép). 4. Székkutas–Kápolnadűlő, 208 sír (B. NAGY 2003, 148; 75. kép).

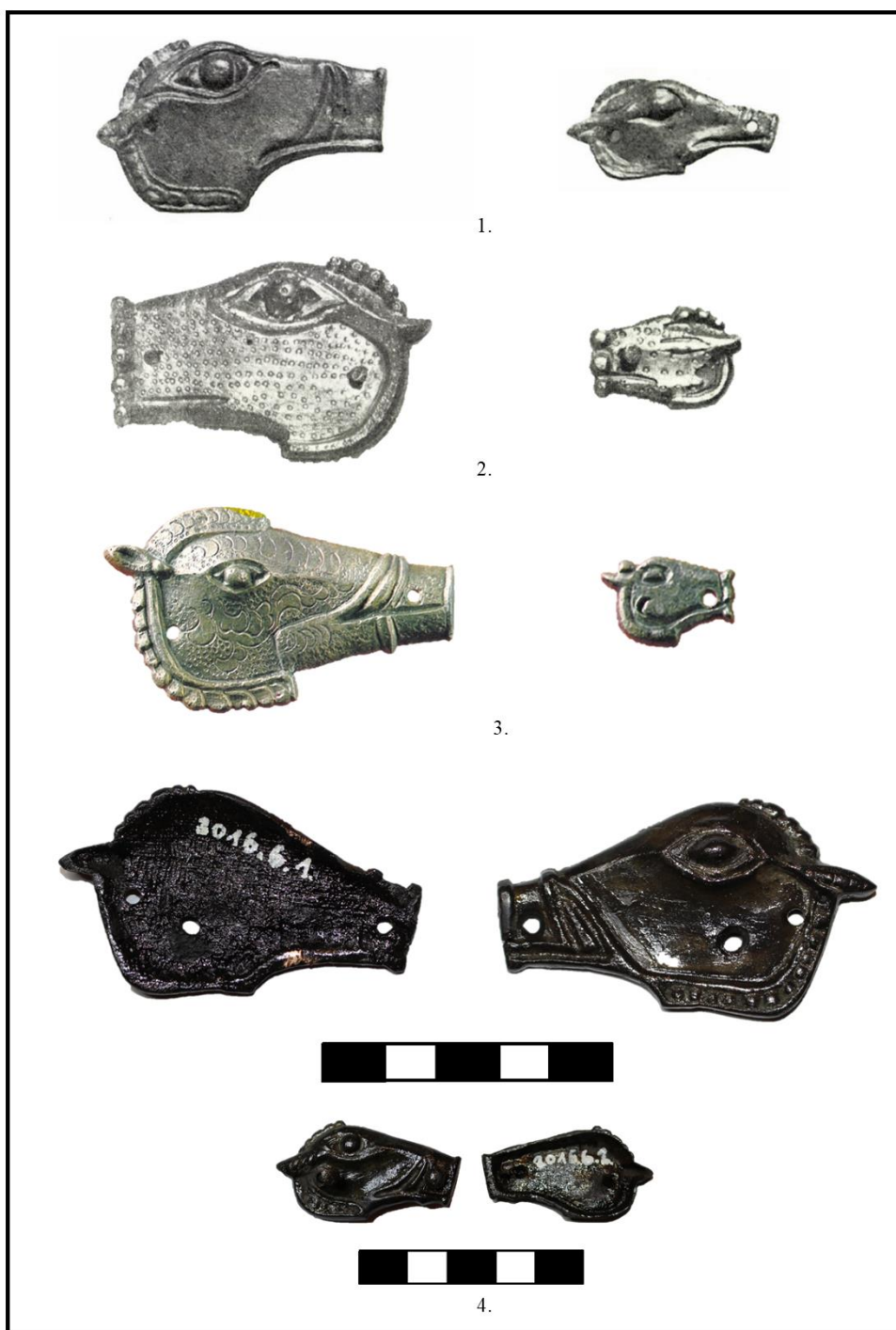

5. tábla: 1. Áttört kisszívjég (a szerző felvétele). (Gy.sz: 2018/109. H.: 3,6 cm, Sz.: 1,5 cm, V.: 0,6 cm, S.: 10,22 gr). 2. A kisszívjég párhuzamai (méretarány nélkül): Székkutas–Kápolnadűlő, 3. sír (B. NAGY 2003, 77; 4. kép). 3. Székkutas–Kápolnadűlő, szórvány (B. NAGY 2003, 273; 200. kép). 4. Felgyő–Ürmös tanya, 63. sír (BALOGH 2010, 303; 29. kép).

6. tábla: 1. Az állatfejes lószerszámveretek (a szerző felvétele). (kisebb veret: Gy.sz: 2015/378. H.: 2,2 cm, Sz.: 1,6 cm, V.: 0,2 cm, S.: 4,51 gr. nagyméretű veret: Gy.sz: 2017/20. H.: 6,9 cm, Sz.: 3,9 cm, V.: 0,2 cm, S.: 40,08 gr). 2. A nagyméretű veret vésett díszítése monokróm felvételen (a szerző felvétele).

7. tábla: Az állatfejes veretek párhuzamai. 1. Békés–Vizesbánom 2. sír (méretarány nélkül) (GARAM 1981, 40; 4. kép). 2. Kaposvár (méretarány nélkül) (GARAM 1981, 42; 6. kép). 3. Holiare (Csehország) (méretarány nélkül) (DEKAN 1980, 91; 81. kép). 4. Baja–Lőkerti szőlők (Pap Evelin engedélyével).

Hergott-Rácz Rita*

Langobard kori S-fibula Nagyszénás határából

Gyarapodási szám: 2019/249

Kora: 6. század vége

Anyaga: Aranyozott ezüst

Méretei: H.: 3 cm, Sz.: 2,1 cm,
V.: 0,2–0,3 cm.

Állapota: Restaurált

Lelőhely: Nagyszénás–Cifradűlő, faluhely (1377)

A tárgy megtalálójája: Benkő József (2019)

A Békés megyei Nagyszénás határából, fémkeresős tevékenység által, 2019 októberében egy ún. S-alakú fibula (ruhakapcsolótű) került napvilágra. Az S-fibulák a Kr. u. 5. század utolsó harmadától a 6. század végéig a Közép-Duna-vidéken¹ és Itáliában, a langobard és a Nyugat-Meroving² germán női viseletben széleskörben elterjedt viseleti elemek. A lelet típuson az ötvösmesterek egy S-alakban meghajló, általában ragadozómadarat, kígyószerű lényt vagy valamilyen fantáziaállatot mintáznak meg tükörszimmetrikus módon. A fibula részei az S-alakban meghajló test, a kerek fejkiképzés és az ebből kiinduló, a teste görbülő, vagy a teste rásimuló – az állatalak típusától függően – csőr, ormány vagy pofa és az állatokhoz kapcsolódó egyéb járulékos részek (fül, fark, uszony, láb stb).³ A díszes brosz a nők ujjatlan ruhadarabja (*tunica*) felett viselt, elől nyitott köpenyt, vagy egy további, vállra terített köpenyt zárhatott össze. Ezeket párosával, ritkán egyesével viselték a nyak alatt és/vagy a mellkas közepén (1. tábla, 1. kép).⁴

A nagyszénási lelet tipológiailag jól beilleszthető az egykori pannoniai langobard szállásterületen nagy számban elterjedt *Várpalota 19*.⁵ típus körébe. Ezeket felismerhető a ragadozómadár ábrázolás, a kerek, kőbetéttel kitöltött fejről és a jól elváló, ívelt, hegyesen elvékonyodó csőréről.⁶ Testüket –, a szabályos közönként elhelyezett két háromszög és egy négyszög alakú rekesz között – ékvéséssel, legtöbbször hurokmintákkal díszítették. A hurkok az ún. I. germán

* Phd hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi kar, Történelemtudományi doktori iskola. E-mail: raczrita02@gmail.com

¹ RÁCZ 2020, 249–251.

² Ld. BRATHER-WALTER 2009, 47–110.

³ Ld. RUNDKVIST 2003, 97–121; BRATHER-WALTER 2009, 47–110.

⁴ Bővebben ld. CLAUSS 1989, 491–603; MARTIN 1995, 629–681.

⁵ WERNER 1962, 76; Fundliste 5/2.

⁶ BRATHER-WALTER 2009, 56.

állatstílushoz kapcsolódó motívumok, melyek a szalagszerű négylábú állatok lábait, combjait hivatottak ábrázolni.⁷

A tárgyalt fibula a *Várpalota 19.* variánsban belül unikális ötvöstermék, pontos párhuzamát nem ismerjük sem a Meroving, sem a langobard régészeti örökségből. A csoport többi fibulájától eltér, mind a test és a csőr alakja, mind az ornamentika tekintetében. Anyaga feltételezhetően gyenge minőségű ezüstöntvény, felületét aranyozással díszítették. A testén helyet foglaló öt rekeszből háromban maradt meg az eredeti vörös féldrágakőbetét. A csoportba sorolható legtöbb fibula jellegzetes, plasztikus kialakítású, hurkokat megjelenítő motívumai helyett a nagyszénásin kevésbé kidolgozott, összetett képek jelennek meg, melyek különböző állati részekkel – combok, háromkarmos lábfejek, szembeforduló állatfejek – kapcsolhatók össze (*1. tábla, 2. kép*). A hasonló, motívumkincsben sokszínűbb, tipológiailag továbbfejlett *Várpalota 19.* típusú S-fibulák az itáliai langobard szállásterületen tűnnek fel legnagyobb számban,⁸ de a Felső-Duna-vidéki (dél-német régió) germán (bajuvár, alamann) soros temetőekben is megjelennek.⁹ A lelet a párhuzamai alapján a 6. század utolsó harmadára, végére keltezhető.¹⁰ A gyengébb kivitelét tekintve nem kizárt, hogy inkább a század vége felé mutató utánzat lehet.

A fibula jelenléte a Tisza-Maros-Körös vidéken egyedülálló, viseletük a Dunántúlon élő langobardokra volt jellemző. Ittléte kereskedelemre nem feltétlenül utal, esetleg személyes kapcsolatok által kerülhettek az egyik területről a másikra. Másrészt maga az ötvös vándorolt, vagy egy helyi ötvös rendelkezésére állt egy mintakép és helyben készülhetett a darab, ezzel magyarázhatnánk a számost eltérést a korszak fibuláitól. A 6. század utolsó harmadában továbbélő gepidákkal és újonnan ideérkező avarokkal is számolhatunk a Tisza-Maros-Körös vidéken. Egy leletből nem következtethetünk arra, hogy a ruhakapcsolótű milyen népcsoportba tartozó nő ruházatát ékíthette, de mindenképpen kiemelendő, hogy a germán népek sajátossága volt a hasonló típusú kisleibulák viselete, amely a gepidáknál is megjelenik.¹¹

⁷ LOSERT–PLETERSKI 2003, 173; HASELOFF 1981, Abb. 371; 382; RÁCZ–HERGOTT s.a.

⁸ Összesen tíz temetkezésből; ld. BIERBRAUER 1993, Taf. 10; LOSERT–PLETERSKI 2003, 173; Liste A158.2: 38–47.

⁹ Összesen öt temetkezésből; ld. LOSERT–PLETERSKI 2003, 173; Liste A158.2: 31–35.

¹⁰ TEJRAL 2005, 146–148; BRATHER-WALTER 2009, 73; Abb 6.

¹¹ Legközelebbi példaként a szőreg-homokbányai temető XI. sírja. Ebben az esetben is kiemelendő, hogy a „langobard” fibula a 6. század utolsó harmadára, de a kora avar kor kezdetére is felkeltezhető (NAGY 2005, 123; Taf. 46; 11:2).

Irodalomjegyzék

BIERBRAUER 1993 Bierbrauer, V.: Die Landnahme der Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters* I. Hrsg.: Müller-Wille, M.–Schneider, R. Sigmaringen 1993, 103–172.

BRATHER-WALTER 2009 Bather-Walter, S.: Schlange–Seewesen–Raubvogel?: Die S-förmigen Kleinfibeln der älteren Merowingerzeit. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* Bd. 37 (2009) 47–110.

CLAUSS 1989 Clauß, G.: Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht in frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 34/2 (1989) 491–603.

HASELOFF 1981 Haseloff, G.: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I.* [Vorgeschichtliche Forschungen 17, 1–3]. Hrsg.: Jankuhn, H. Berlin 1981.

LOSERT–PLETERSKI 2003 Losert, H.–Pleterski, A.: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren.* Berlin–Bamberg–Ljubljana 2003.

MARTIN 1995 Martin, M.: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38/2 (1995) 629–681.

MARTIN 1997 Martin, M.: Kleider machen Leute. In: *Die Alamannen.* Hrsg. vom Archäologischen Landesmuseum Baden-Württemberg. Stuttgart 1997, 349–356.

NAGY 2005 Nagy, M.: Szőreg–Téglagyár (Kom. Csongrád). In: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II.* [MGAH Vol. 2. Monumenta Gepidica]. Hrsg.: Bóna, I. et al. Budapest 2005, 120–202.

RÁCZ 2020 Rácz R.: S-fibulák a Közép-Duna-vidék langobard korában I. Korai S-fibulák (Stössen–Záluží, Poysdorf). In: *Új Nemzedék. A Szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei. Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére.* [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 7]. Szerk.: Bíró Gy.–Pintér-Nagy K.–Szebenyi T. Szeged 2020, 249–271.

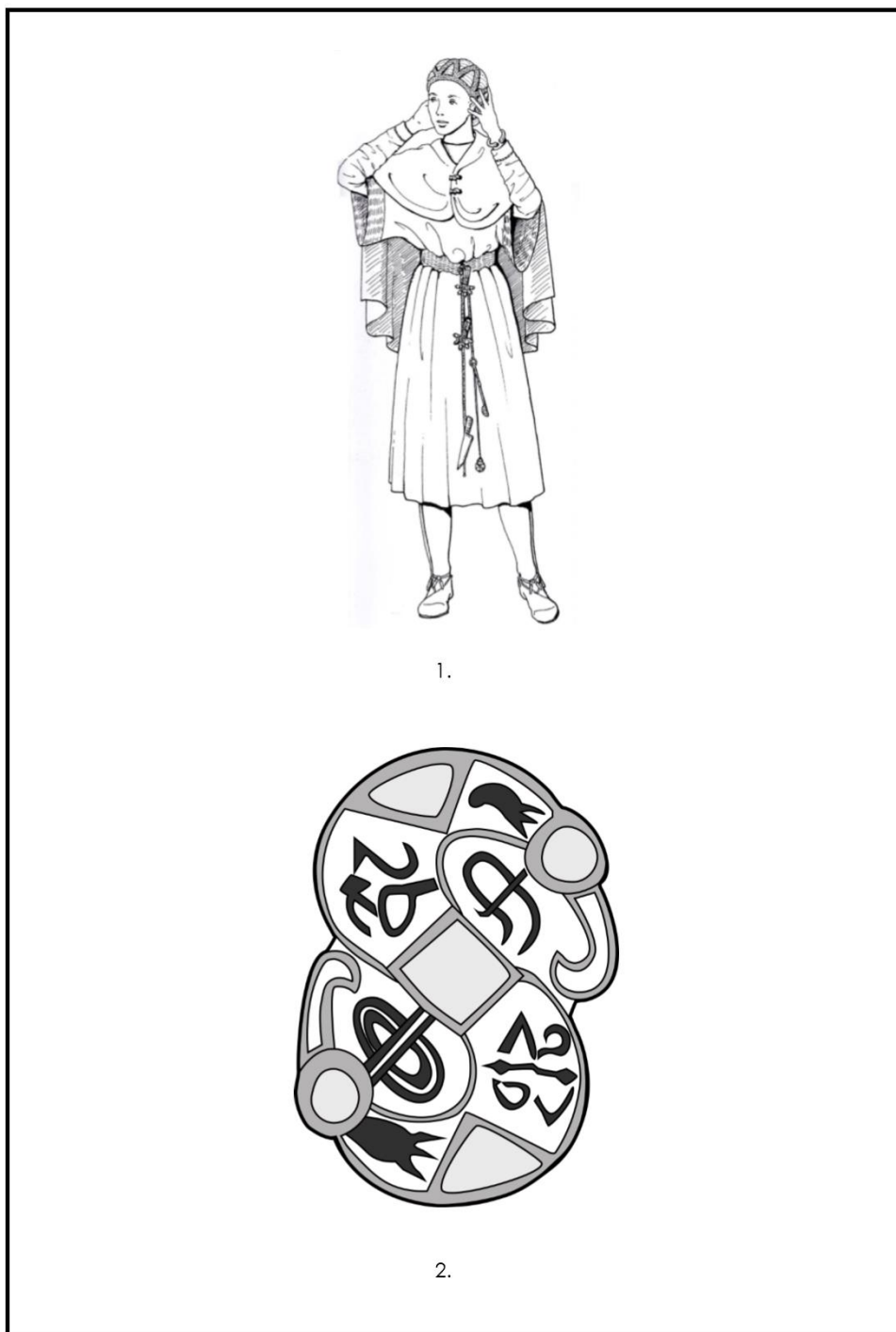
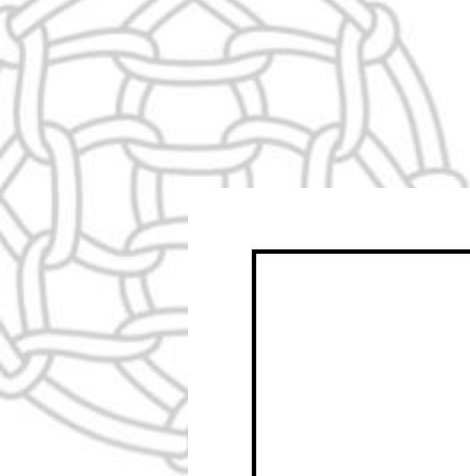

RÁCZ–HERGOTT s.a. Rácz, R.–Hergott K.: Késő népvándorlás kori leletek Nagyszénás határából (Békés megye). Adatok a langobard kori Várpalota 19. típusú S-fibulák tipológiájához és néhány kora avar kori lelettípushoz. In: *Sötét Idők hétköznapi konferenciakiadvány*, s.a. Debrecen.

RUNDKVIST 2003 Rundkvist, M.: Snake brooches of South Scandinavia. Ørsnes types L1, L2, J and H3. In: *Fler fynd i centrum Materialstudier i och kring Uppåkra*. [Uppåkrastudier 9]. Red.: Hårdh, B. Stockholm 2003, 97–121.

TEJRAL 2005 Tejral, J.: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9]. Hrsg.: Pohl, W.–Erhard, P. Wien 2005, 103–200.

WERNER 1962 Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

1 tábla, 1. kép: Köpenyt, vagy felsőruházatot záró kisfibulák viselete a Meroving korban,
Altenerding 607. sír (MARTIN 1997, 354; Abb. 390).

2. kép: A nagyszénási S-fibula motívumköre (rajz: Hergott Kristóf).

